

Sergij Vilfan

ORGANIZACIJA SODIŠČ LETA 1849 IN NARODNOSTNE MEJE (zlasti na Štajerskem in Koroškem)

Gradivo, uporabljeno v tej razpravi, sem zbral že pred kakimi petnajstimi leti. Povod za njegovo obdelavo v tej razpravi je dalo moje sodelovanje kot koordinator skupine za jezikovno pravo pri raziskovalnem projektu Evropske znanstvene ustanove o nevladajočih etničnih skupinah.

1. Povzetek stanja raziskav. Znano je, da je ustavni odbor avstrijskega parlamenta po marčni revoluciji obravnaval več načrtov za notranjo razdelitev monarhije. Nekateri so izhajali iz nacionalnega načela, drugi iz zgodovinskega, tretji so bili kompromisni. »Končno je bil, v glavnem zaradi moči nemškega centra, z večino sprejet predlog razdelitve po starih kronovinah, toda z okrožji, katerih meje naj bi se kar najbolj ozirale na narodnostne meje. Vendar so bila od vseh narodnostno mešanih dežel na Slovenskem taka okrožja določena samo za Štajersko.«¹ »Leta 1849 je bila uvedena nova upravna razdelitev ... Na Štajerskem so na novo uredili tri okrožja, ki so odgovarjala poimenovanju Zgornje, Srednje in Spodnje Štajerske. Meje zadnjega, mariborskega okrožja so bile urejene glede na nemško-slovensko narodnostno mejo. V podrobnostih je bila mejna črta potegnjena v slovensko škodo.« Nasprotno je utemeljitev sodne razdelitve za Koroško izhajala iz trditve, da v tej deželi ni moč postaviti določne jezikovne meje, kar se je izražalo tudi v novi sestavi okrajev, ta pa je »imela precejšnjo vlogo pri ponemčevanju slovenske Koroške.«²

V nadaljnjem naj v širšem okviru in na podlagi doslej neobjavljenega arhivskega gradiva v povezavi z ustreznimi besedili v avstrijskem Državnem zakoniku sledi nekoliko podrobnejši prikaz, kako je bilo z upoštevanjem narodnostnega načela ob sodnih in od njih odvisnih upravnih reformah po marčni revoluciji.

2. Ozemeljska razdelitev po zgodovinskih ali narodnostnih kriterijih? V marčni revoluciji so leta 1848 nastali socialni, gospodarski, nacionalni in državnopravni programi, katerih uspeh je bil odvisen od razmerja moči med različnimi političnimi grupacijami, to pa je precej oviralo njihovo realizacijo. Posebno raznoliki so bili nacionalni programi številnih narodov, ki so se razcveteli v »pomladi narodov«, temu pa je ustrezala različnost zaželenih ustavnopravnih sprememb. Ker so mogli nacionalni programi računati na uspeh le na ravni ustavne ureditve, sta bili obe plati zahtev, ki jih je rodila revolucija, tesno med seboj povezani. Narodom, ki so se imeli za nosilce državnosti, je bolj ustrezala centralistična koncepcija, tistim, ki so imeli v centru manj besede, pa federalistična. To pa zdaleč ni bila edina alternativa.

Centralističnim željam bi bila ustrezala obsežna pristojnost upravnih okrožij, ki bi bila, podobno kot francoski departmaji, striktno podrejena centralnim upravnim organom. Do tega v Avstriji sicer ni prišlo, pač pa je okrožjem pri-

¹ V. Melik v: F. Gestrin - V. Melik, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966, 121 sl. — Idem, v: Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 460. — M. Straka, Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770—1850 (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XXXI.), Graz 1978, zlasti str. 36. — S. Vilfan, Sprachgrenzen und Kreisgrenzen nach 1848, besonders in der Steiermark, v: Recht und Geschichte, Festschrift Hermann Baltl ..., Graz 1988, 593—609.

² Melik (kot v op. 1).

padla drugačna vloga, kolikor so pripomogla k začasnemu kompromisu med zahtevami po ohranitvi historičnih ozemeljskih tvorb (dežel) na eni strani in zahtevami po napravi narodnostnih ozemelj na drugi strani. Kompromis naj bi bil v tem, da bi se znotraj dežel ustvarila, ozemlja po narodnostnem načelu. Vnaprej naj povemo, da so v tej, kompromisni obliki ustvarili okrožja samo na Štajerskem in Tirolskem.

Najdlje segajoča zahteva po prestrukturiranju zgodovinskih dežel na nacionalnih podlagah je bil program Zedinjene Slovenije.

Poskus, doseči v štajerskem privzoričnem deželnem zboru priključitev Spodnje Štajerske Kranjske, v tem zboru seveda ni naletel na ugoden odziv. Že v razpravah o deželni ustavi pa je bil govor o napravi treh okrožij, med njimi enega slovenskega.³

Program Zedinjene Slovenije je vsaj v adaptirani obliki in ne kot formalen predlog prišel pred ustavni odbor avstrijskega državnega zbora.⁴ Med tridesetimi člani odbora, ki je bil izvoljen dne 1. 8. 1848, je bilo kar pet Slovencev⁵ — dva Štajerca (Fran Miklošič in pravnik Jožef Krajnc/Krainz,⁶ ki je postal pozneje znan kot pisec prvega sistema avstrijskega civilnega prava), dva poslanca iz kranjsko-koroškega gubernija (okrajni komisar v Radovljici Miha Ambrož⁷) in odvetnik Matija Kavčič,⁸ slednjič na Primorskem delujoči okrajni komisar Anton Gorjup.⁹ Pri posvetovanjih ustavnega odbora sta izmed Slovencev najbolj vidno nastopala Kavčič in Krajnc. Enotnega, vnaprej dogovorjenega stališča ni moč pričakovati.

V pripravljalnih posvetovanjih ožjega odbora so obravnavali dva osnutka. Mayerjev osnutek je vseskozi temeljil na načelu historičnih dežel, Palackýjev bolj na nacionalnem načelu. Le prvi osnutek je bil predložen širšemu odboru.¹⁰ Kavčič, ki je bil že 24. 8. 1848 v državnem zboru nastopil v prid razdelitve historičnih dežel,¹¹ se je tudi takoj na začetku debate v odboru izrekel proti ohranitvi takih dežel¹² in je predložil načrt za razdelitev avstrijskih dežel (ne pa dežel krone Svetega Štefana) v štirinajst enot, oblikovanih po narodnostnih merilih. Tako je hotel na primer Češko razdeliti na Češko-Češko (»Čechisch«-Böhmen) ali Čehovijo (Czechowien) in Nemško-Češko ali »Bojerheim«. Predlagal je tudi, naj se Laška Tirolska (Welschtirol) loči od Nemške Tirolske, ta pa naj bi se združila s Vorarlberško; Galicija naj bi se razdelila v poljski in rutenški del.¹³

V svojem načrtu je Kavčič predvideval tudi Združeno Slovenijo. Po zapisniku ustavnega odbora naj bi se bili ustrezni točki po Kavčičevem predlogu glasili: »4. Deutsch-Steiermark und Kärnten, 5. Slawisch-Steiermark, Krain

³ J. A p i h, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888, 169—172. O nastopu Jakoba Krefta v štajerskem deželnem zboru navaja: Grazer Zeitung 19. 8. 1848.

⁴ A. S p r i n g e r, Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im österreichischen Reichstage 1848—1849, Leipzig 1885. V uvodnem delu pravi avtor na strani XV: »Slovenci so (1848! S. V.) veščidel še živeli v raju nacionalne nedolžnosti in niso slutili, do kakšnih zahtevkov so upravičeni.« Nedvomno so zlasti kmetje imeli v prvi vrsti interes do zemljiške odveze, toda zavestna in profilirana nacionalna zavest se je tudi pri drugih narodnih sprva pojavljala predvsem v intelektualnih krogih.

⁵ Springer, Protokolle (kot v op. 4), 4. — Prim. Lj. A. V e l i d o v a, Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848, v: Zgodovinski časopis 40 (1986), 431—440.

⁶ Krajncjev glavni biograf Janko Polec se je z navedbo razlogov odločil za obliko imena »Krajnc«. Kdor v novejšem času uporablja druge oblike (Kranjc, celo Kranjec), bi moral svojo izbiro utemeljiti ali pa uporabljati obliko, ki jo je uvedel Polec in ki se je tudi sicer v literaturi že uveljavila. J. P o l e c, s. v., v: Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1925 —. — I d e m, Slovenski pravni znanstveniki v tujini, v: Pol stoletja društva »Pravnik«, Ljubljana 1939, 185—189.

⁷ D. L o n č a r, s. v., v: SBL.

⁸ Prim. J. P o l e c, s. v., v: SBL. — F. S k a b e r n e, Slovenski advokati in javni notarji v književnosti, znanosti in politiki, Ljubljana 1936, 24—25. — A. K a n n, Die Habsburgermonarchie und das Problem des übernationalen Staates, v: Die Habsburgermonarchie 1848—1918, II. Wien 1975, 35, označuje Kavčiča za pionirja etničnega nacionalizma (poleg češkega Nemca Ludwiga v. Löhrner). »Nasprotno pa ni moč dokazati vpliva Kavčičevih natančno izdelanih načrtov, ki pa nikakor niso brez protislovij, na izoblikovanje etničnega faktorja v ustavnem načrtu.«

⁹ O njem prim. A. P i r j e v e c, s. v., v: SBL.

¹⁰ Springer, Protokolle (kot v op. 4), 5—6, 23—24, 26.

¹¹ A p i h, Slovenci (kot v op. 3), 188.

¹² Springer, Protokolle (kot v op. 4), 12—13. Kavčič se je pri tem med drugim skliceval na Hrvate in Slavonce, na Srbe (na Ogrskem), na položaj na Češkem, na Tirolskem in v Dalmaciji.

¹³ Springer, Protokolle (kot v op. 4), 23—24.

und slawisches Küstenland als »Slawonien«.¹⁴ Presenetljivo je pač, da bi bil Kavčič Koroško tako zlahka črtal iz programa Zedinjene Slovenije. Danes sicer ni več dvoma o tem, da so zapisniki, ki jih je objavil Springer, avtentični,¹⁵ to pa še ne pomeni, da bi bil zapisnikar vse podrobnosti tudi prav zapisal. Če se razločka med Slovenijo in Slavonijo ni zavedal, tudi marsičesa drugega ni mogel prav razumeti. Poleg tega je bila formulacija »Deutsch-Steiermark und Kärnten« v ustni izreki že sama po sebi dvoumna, saj bi pred Kärnten lahko tudi stal neslišen vezaj. Deutsch- bi se tako lahko nanašal na obe deželni imeni in če tega zapisnikar ni prav razumel, je prav lahko mogoče, da je svoji interpretaciji prilagodil še točko 5. To je tem bolj verjetno, ker je manj radikalni Krajnc izrecno izjavil, da podpira Kavčičev predlog, »kolikor zadeva slovenski del« (namreč Štajerske, S. V.), da pa ne bo glasoval za delitev Koroške, ker je tu ločitev narodnosti teže izvedljiva kot na Štajerskem, kjer je jezikovna meja precej določna.¹⁶ Na kateri načrt naj bi se bil Krajnc pridržek glede Koroške nanašal, če ne na Kavčičevo razdelitev?

Krajnc se je zavzemal za narodnostno načelo v okviru primernosti (»so weit es wenigstens die Convenienz gestattet«) in je treba v tem smislu razložiti njegovo stališče glede Koroške. Glede Štajerske je nasprotno poudarjal »željo, ki živi med spodnještajerskimi množicami, da bi si pustile vladati Ljubljani«. Dokler pa Spodnja Štajerska ostaja združena z Gornjo, pravi Krajnc nadalje v zvezi z uradnim in učnim jezikom, ni upanja na spremembo, saj je nemški element v večini.¹⁷

Zamisel, naj bi se narodnostno načelo upoštevalo pri ustvarjanju okrožij, se je v ustavnem odboru čedalje bolj utrjevala.¹⁸ V eni izmed svojih variant se je Palacký zavzel za »nacionalno-historične skupine dežel« in je predlagal, naj se ustanové »državna okrožja kot manjši nacionalni oddelki«.¹⁹ Ob tem ne gre pozabiti dejstva, da so se glede historičnega načela slovenski in češki interesi razhajali. Debata v ustavnem odboru je kljub vsemu na koncu privedla do zahteve, »da je treba varovati zgodovinske spomine«²⁰ in da je treba za varstvo nacionalnega elementa oblikovati avtonomna okrožja. Čeprav je Kavčič še pozneje (6. 2. 1849) upal, da bo prišlo do Zedinjene Slovenije,²¹ je ostalo v nadaljnjih debatah pri tem, da je treba nacionalno vprašanje rešiti s pomočjo razdelitve na okrožja. Na Krajncovo izrecno vprašanje o namenu okrožij je Brestel zelo odločno odgovoril, naj služijo varovanju narodnosti.²²

Z glasovanjem dne 25. 1. 1849 je ustavni odbor sprejel tale načrt za razdelitev avstrijskega dela monarhije: 1. Češka, 2. Galicija in Bukovina, 3. Avstrija pod Anižo, 4. Avstrija nad Anižo brez Innske četrti, 5. Salzburška z Innsko četrtjo, 6. Štajerska, 7. Koroška, 8. Kranjska, 9. Šlezija, 10. Moravska, 11. Nemška Tirolska s Vorarlberško, 12. Laška Tirolska, 13. Primorska vključno z Goriško, 14. Dalmacija.²³

Ce izvzamemo Tirolsko, je torej v tej fazi posvetovanj prišel do veljave izključno zgodovinski princip na škodo narodnostno-jezikovnemu. S tem pa se je

¹⁴ V Springerjevi objavi zapisnikov (kot v op. 13) je zapisano »Slawonien« — Slavonija. Tudi sicer je videti, da zapisnikar ni imel pojma o razločku med Slovenci in Slavonci.

¹⁵ O pristnosti zapisnika prim. F. Z w i t t e r, *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourg*, Beograd 1960, 75–76, I d e m, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana 1962, 120–121. Pristnost in natančnost pa sta seveda dve zelo različni reči.

¹⁶ Springer, *Protokolle* (kot v op. 4), 37–38.

¹⁷ Springer, *Protokolle* (kot v op. 4), 37, 40.

¹⁸ Springer, *Protokolle* (kot v op. 4), npr. 43.

¹⁹ Springer, *Protokolle* (kot v op. 4), 16. — Prim. Kann (kot v op. 8), 34.

²⁰ Formulacija je Brestlova. Springer, *Protokolle* (kot v op. 4), 38.

²¹ Springer, *Protokolle* (kot v op. 4), 124.

²² Springer, *Protokolle* (kot v op. 4), 125. — Prim. G. S t o u r z h, *Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, III*, Wien 1980, 985 sl., 1148. — I d e m, *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*, Wien 1985, 27, 190 (ponatis pravkar navedenega dela z dodanim izborom gradiva, tudi s prejšnjo paginacijo).

²³ Springer, *Protokolle* (kot v op. 4), 45.

tudi težišče upoštevanja narodnostnih mej dokončno premaknilo na področje okrožne razdelitve,²⁴ hkrati se je med pristojnostmi okrožnih zastopov začelo varstvo narodnosti umikati pred drugimi nalogami.

Osnutek ustave, ki ga je odbor izglasoval dne 4. 3. 1849, je prav tako kot januarski načrt predvideval štirinajst dežel, pri čemer pa so opustili zamisel o razdelitvi Tirolske, zato pa so kot posebno enoto hoteli priznati Bukovino (§ 2). S tem so odpadle še zadnje koncesije narodnostnemu načelu pri sestavu dežel in historično načelo je prišlo do polne veljave.

V § 3 je osnutek precej izčrpno obravnaval razdelitev na okrožja, ki pa naj bi obstajala le v šestih deželah, pri čemer narodnostni razlogi deloma (kot v Avstriji pod Anizo) niso imeli nikakega pomena, deloma pa so bili odločilni, in to predvsem na Tirolskem in na Štajerskem. »Razmejitev teh okrožij bo določil državni zakon, ozirajoč se kolikor mogoče na narodnost. Vse druge dežele obsegajo po eno okrožje.«²⁵ Na Štajerskem naj bi nastali dve okrožji in iz prejšnjih diskusij je jasno razvidno, da so bili pri tem odločilni narodnostni razlogi.²⁶ Potem ko je § 122 še predvideval, naj se volilni okraji oblikujejo z upoštevanjem narodnosti, pa predlagana določila §§ 125 in 126 o delokrogu okrožnih zborov nikakor niso bila tako zelo izrecno posvečena varovanju narodnosti, kot bi to mogli pričakovati na podlagi prejšnjih diskusij. Le posredno je bilo rečeno, naj bi okrožni zbori urejali »učni jezik in jezikovne zadeve, vendar z enako pravičnim upoštevanjem jezikov v okrožju.«²⁷

3. Marčna ustava in drugi temeljni akti. Že tri dni po izglasovanju ustavnega osnutka je bil kromejški državni zbor razpuščen, hkrati pa je cesar 7. 3. 1849 oktroiral ustavo, datirano nazaj na dan, ko je bil izglasovan osnutek.²⁸ Besedilo marčne ustave je pripravil notranji minister grof Stadion.

Marčna ustava je pustila pri življenju zgodovinsko nastale dežele. Njen § 5 se je glasil: »Vsa ljudska plemena (Volksstämme) so enakopravna in vsako ljudsko pleme ima neprekršljivo pravico do varovanja in nege svoje narodnosti in jezika.«²⁹ Patent o političnih pravicah, zavarovanih z ustavno državno obliko,³⁰ datiran prav tako kot ustava s 4. 3., je nadalje določal v § 4: »V tistih delih dežel, v katerih prebiva mešano prebivalstvo, se skrb za splošno ljudsko izobrazbo ... izvaja tako, da tudi tista ljudska plemena, ki so v manjšini, prejmejo potrebna sredstva za nego svojega jezika in za izobraževanje v njem.«

»Del dežele« pa je bil kaj nedoločen pojem, kajti glede oblikovanja posebnih narodnostnih ozemeljskih enot, kakršna bi morda lahko bila okrožja, je bila oktroirana marčna ustava še bolj zadržana kot kromejški osnutek ustavnega odbora. V § 34 je marčna ustava določala samo, da bo ustanovitev okrajnih in okrožnih občin urejal poseben zakon in § 77 je predvideval »posebne deželne ustave« posameznih kronovin. Skratka: Načela o varstvu »manjšin« so bila na videz obetajoča, toda za njihovo uresničitev potrebna organizacijska struktura v tej zvezi sploh ni bila nakazana.

Poleg obeh ustavnih listin so bili temeljni akti nove državne strukture zlasti naslednji: patent o zemljiški odvezi z dne 4. 3. 1849, ki je potrjeval med

²⁴ Springer, Protokolle (kot v op. 4), 206.

²⁵ Springer, Protokolle (kot v op. 4), 365 sl. — Prim. Fr. Walter, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500—1955, Wien—Köln—Graz 1972, 158. — Stourzh, Gleichberechtigung (kot v op. 20), 27.

²⁶ Ta motiv je formuliral zlasti poslanec Brestel iz Dolnje Avstrije: Springer, Protokolle (kot v op. 4), 115—116.

²⁷ Springer, Protokolle (kot v op. 4), 377—378.

²⁸ Drž. zak. 150/49.

²⁹ Podobno formulacijo je vsebovala že mrtvorojena ustava z dne 23. 4. 1848. Prim. Walter (kot v op. 25), 149.

³⁰ Drž. zak. 151/49.

drugim že prej sklenjeno odpravo patrimonialnih gosposk; provizorični občinski zakon z dne 17. 3. 1849; temelji nove organizacije sodišč z dne 14. 6. 1849; temelji organizacije politično-upravnih oblastev z dne 26. 6. 1849.

Medtem ko provizorični občinski zakon, ki je bil v slovenski literaturi že izčrpno obravnavan,³¹ nima neposredne zveze z oblikovanjem okrožij, je patent o zemljiški odvezi z odpravo patrimonialnega sodstva vsaj povečal potrebo po uvedbi novih sodnih organizacijskih struktur:

Že zakon o zemljiški odvezi z dne 7. 9. 1848 je odpravil podložništvo »z vsi mi postavami, ki to zavezo zadevajo«, zemljiška gospostva pa naj ne bi dobila odškodnine za dajatve, ki so jih prejemale iz »sodniških opravil«. »Grajšinske gosposke imajo sodniško in politiško vladbo za ta čas do speljanja cesarskih gosposk na državne stroške še dalje peljati« (9. čl.).³² Marčna ustava je v § 100 določala: »Vse sodstvo izhaja iz države. V prihodnje naj ne bo patrimonialnih sodišč«.

Alfons Huber povzema ta določila takole: Patrimonialno sodstvo je že zakon z dne 7. 9. 1848 podržaval, ustava z dne 4. marca 1849 pa ga je odpravila.³³ Razločevanje med podržavljenjem in odpravo ponazarja do neke mere nejasnost izražanja izvirnih predpisov.

Kako je bila ta globoka sprememba izvedljiva v praksi? Nikakor ne tako preprosto, kot bi po gornjem pričakovali. Od načel je bilo mogoče preiti k res uspešnim dejanjem le potem, ko so bile ustvarjene potrebne organizacijske podlage.

Ko so pripravljali te podlage, so v osnutkih in obrazložitvah opisovali tudi dejanski položaj: Potem »ko je zakon z dne 7. 9. 1848 načeloma odpravil sodstvo patrimonialnih oblasti, pa je bilo glede uradovanja določeno, naj ga provizorično še naprej opravljajo te oblasti do uvedbe deželnoknežjih oblastev.«³⁴ V poznejši formulaciji se ta rešitev označuje kot »klavrn in drag provizorij« (mißliches und kostspieliges Provisorium), ki le mukoma (mühsam) zagotavlja uradno dejavnost dosedanjih organov.³⁵ V nadaljnjem referatu je povedano še jasneje: od zakona o zemljiški odvezi naprej so delovala patrimonialna oblastva »provizorično na državne stroške«,³⁶ kar pa je le povzetek določila in pove malo o praksi. Da so bile še druge možnosti, je moč sklepati iz odredbe z dne 10. 7. 1849, ki jo je Notranje ministrstvo objavilo za Avstrijo pod Anižo: Dominiji (= zemljiška gospostva s pravico do izvrševanja sodstva), ki hočejo še naprej izvajati sodne opravke brez zahtevka na odškodnino in zato prejemale takse, naj bodo oproščeni davčne prijave in periodičnega obračunavanja sodnih strokov.³⁷

Prehod na državna sodišča je bil bistveno lažji v tistih pokrajinah, ki so nekdanj del Ilirskih provinc. Kolikor tu ob uvašanju novih organizacijskih oblik govoré o »patrimonialnem sodstvu«, je mišljeno delegiranje oblasti okrajnim gosposkam, ki niso bile državne, ki pa oblasti tudi niso izvajale v lastnem imenu.³⁸

4. Bachove priprave za »temeljne poteze« (Grundzüge) sodne ureditve. Druge kot na splošno velja v literaturi, je prve korake za novo organizacijo

³¹ J. Polec, »Zupan« in »občina« v novejšem slovenskem izrazoslovju, v: Zgodovinski časopis 5 (1951), 222 sl. — I d e m, Uvedba občin na Kranjskem 1849/50, v: Zgodovinski časopis 6—7 (1952—53), 686 sl.

³² Prim. A. Krošl, Zemljiška odveza na Kranjskem, Ljubljana 1941, 98—99.

³³ A. Huber, Österreichische Reichsgeschichte, Wien 1895, 256. — Prav tako A. Huber-A. Dopsch, Österreichische Reichsgeschichte 1901, 341—342.

³⁴ AVAW/JM, Karton 1875, nedatiran dopis.

³⁵ Prav tam, k aktu No 635 de praes. 24. 1. 1849, datum koncepta 8. 6. 1849.

³⁶ HHStA, Kaba MR, Karton ŠMR 1849, Nr MRZ 1856/1849, Ministerrath 8. 6. 1849. To besedilo ni identično z Bachovim poročilom, objavljenim v Drž. zak. (gl. spodaj op. 50).

³⁷ Drž. zak. 321/49.

³⁸ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, zlasti 73, 248—249 (op. 2).

državnih organov v deželah — posebno na stopnji okrožij — storilo Pravosodno ministrstvo pod Alexandrom Bachom.³⁹

Ohranjenih je več osnutkov v raznih fazah, včasih datiranih, včasih tudi ne.⁴⁰ Različne verzije se deloma med seboj ujemajo, deloma dopolnjujejo, ni jih pa moč vesekozi razporediti po enotnih merilih.

Pod naslovom »Temeljne poteze prihodnje ureditve pravosodstva v avstrijskih državah« (Grundzüge der künftigen Organisierung der Justizpflege in den österreichischen Staaten) je eden izmed teh osnutkov izšel tiskan na Dunaju v septembru 1848. Razvrstitev sodišč v stopnje je po tem osnutku le deloma podobna tisti, ki je bila uzakonjena v naslednjem letu. Redna sodišča naj bi bila ckraina, kolegijska, višja deželna sodišča in vrhovno sodišče.⁴¹ Še bolj se osnutek razločuje od pozneje uzakonjenega besedila po svojih formulacijah.

Nadaljnji osnutek ima naslov »Prvi osnutek zakona o organizaciji sodišč« (Erster Entwurf des Gerichtsorganisationsgesetzes) in je datiran januarja 1849.⁴² Drug koncept, nastal pod Bachovim ministrovanjem v pravosodnem ministrstvu,⁴³ navaja obsežen historiat pravosodnih reform po marčni revoluciji, začeni s časom prejšnjega pravosodnega ministra Sommaruge in cesarja Ferdinanda I., na primer: 25. 5. 1848 odlok o odpravi telesnih kazni v preiskovalnem zaporu, vžiganja znamenj in izpostavljanja na sramotilnem odru;⁴⁴ akt z dne 12. 7. 1848 proti prenatlagjeni izpustitvi iz preiskave; 20. 12. 1848 poenostavljenje delovanja apelacijskih sodišč. Dne 4. 5. 1848 je bila postavljena komisija za študij ustnega in javnega postopka; take komisije so pozneje postavili tudi po deželah. Tako je galicijska komisija predložila obsežen operat o francoskem civilnem postopku. Na splošno vsebuje obravnavani koncept povzetek idej, na katerih naj bi temeljila nova organizacija sodišč, pa tudi načrt prihodnje zakonodaje, posebno o sodnem postopku. Zato vsebuje tudi utemeljevanje novih struktur pravosodja.

Eden izmed zadnjih konceptov obsežno opisuje priprave za novo ureditev in njihove temeljne ideje. Stara ureditev leži od 7. 9. 1848 v razvalinah. Zato je (Bach) takoj po prevzemu pravosodnega ministrstva⁴⁵ poslal v dežele Komisije za lokalizacijo in organizacijo (Localisirungs- und Organisierungs Commissionen), ki so morale po prejetih splošnih navodilih izdelati operate o organizaciji (sedežih itd.) sodišč. Na višji stopnji so za organizacijo sodišč delovale posebne komisije na Dunaju, v Pragi, Lvovu in justični komisar v Lombardsko/Benečij-skem kraljestvu. Večina teh težavnih operativ (mühevoller Operate) je po tem poročilu končana, drugi bodo vsak čas končani. V utemeljevanjih predlagane nove sodne ureditve je razvidno, da so do neke mere upoštevali razvoj v Nemčiji. Nadaljnja utemeljevanja so v konceptu prečrtana, saj so zahajala v podrobnosti; so pa vseeno zanimiva kot ilustracija inspiracij: Kot literatura sta navedena Puchta, Dienst der deutschen Justizämter I, p. 205 in Archiv für Civilpraxis XIV, 398.⁴⁶ Primerjalno gradivo je iz Francije, Belgije (glede sodni-

³⁹ Walter (kot v op. 25) ima v mislih predvsem upravno strukturo, tako da pri njem skoraj ne prihaja do veljave dejstvo, da je temeljna reorganizacija izhajala iz priprav za ureditev sodišč. Popraviti je treba pri Walterju trditve, da pod Francom II. (mišljen je tudi čas, ko je bil I.) niso prišli naprej od stanja uprave, kakršna je bila pod Marijo Terezijo in Jožefom II. (str. 170). Za tista ozemlja, ki so bila 1809–1813 del ilirskih provinc, to tudi za čas po vzpostavitvi avstrijske oblasti ne drži. Prim. zlasti Potec, Ilirija (kot v op. 38), passim. Tu patrimonialnega sodstva niso obnovili in izraz patrimonialno sodišče, ki so ga tu občasno uporabljali, je tu pomenil okrajno gosposko pod upravo zemljiškega gospostva, ki mu je država poverila (delegirala) sodno oblast.

⁴⁰ AVAW/JM, Karton 1875. Nedatiran je npr. osnutek sodne organizacije v obsegu 45 paragrafov.

⁴¹ Naslov kot v besedilu. AVAW/JM, Karton 1875.

⁴² Prav tam. Referent je bil Berthaler. Osnutek vsebuje 60 paragrafov (pisan na modrem papirju).

⁴³ AVAW/JM, Karton 1875. Osnutek, označen kot »früheres Konzept«, je podpisal Pratobevera, pripiši ob robu pa so datirani z 28. 2. 1849. V kartonu je ohranjen tudi nekoliko spremenjen čistopis.

⁴⁴ V kartonu (kot v op. 43) je tiskan odpravek odloka z dne 29. 5. 1849.

⁴⁵ Bach je nastopil 21. 11. 1848. Koncept njegovega predloga z dne 8. 6. 1849, ki ga je stavil kot justični minister (AVAW/JM, Karton 1875 II/1 pri spisu št. 635) omenja delovanje »lokalizacijskih in organizacijskih komisij« (Localisirungs- und Organisierungs Commissionen). — Prim. E. Planer, Recht und Richter in den innerösterreichischen Landen Steiermark, Kärnten und Krain, Graz 1911, 245–246.

⁴⁶ Citata navajam samo za ilustracijo načina, kako so se tudi s teoretično-primerjalne plati lotili dela; ko to pišem, mi deli nista brez težav dostopni, vsebinsko pa v dani zvezi nista bistveni.

kov-posameznikov v civilnih zadevah prve stopnje), Anglije itd. Na splošno izhaja iz operata in v njem prečrtanih pasusov, da so se pozanimali o lokalnih razmerah po deželah, o skušnjah v drugih državah in o tedaj modernih teorijah. Površnosti tem pripravam pač ne bi smeli očitati. Operat vsebuje tudi načrt za razvoj zemljiške knjige in za doseg njene skladnosti s katastrom, kar so dosegli šele veliko pozneje.⁴⁷

Tako je na podlagi ugotovitev o lokalnih okoliščinah, toda tudi ob upoštevanju primerjalnega gradiva in teoretičnih razmišljanj nastalo dne 8. 6. 1849 podpisano poročilo (Vortrag) Alexandra Bacha cesarju o »temeljnih potezah, po katerih bi bilo treba izvesti organizacijo sodnih oblastev v duhu državne ustave« (Grundzüge, nach welchen die Organisation der Gerichtsbehörden im Sinne der Reichsverfassung durchzuführen wäre).

Prvotni koncept z dne 8. 6. 1849 se sklicuje na znanstveno ugotovljena načela, ki da jih je prevzela tudi ustava: varstvo svobode, osebne enakopravnosti in lastnine, neodvisnost sodišč, udeležba ljudstva pri izvajanju kazenskega sodstva, ločitev sodstva in uprave.⁴⁸ Osnutek je še istega dne očitno obdelal (črtal in dopolnjeval) Bach osebno in tako je iz njega nastalo v brošuri tiskano besedilo.⁴⁹ Še istega dne je Bach ta koncept predložil na seji ministrskega sveta, kjer so verjetno še to ali ono izpili. Čistopis Temeljnih potez in obrazložitve je cesar Franc Jožef podpisal 14. 6. 1849. Odobritev je hkrati z Bachovo utemeljitvijo (Vortrag v pomenu predstavke ali ekspozicije) izšla v Državnem zakoniku.⁵⁰

5. »Temeljne poteze« sodne ureditve in »Temeljne poteze« upravne ureditve. Temeljne poteze sodne ureditve z dne 14. 6. 1849 so v 40 paragrafi določale naslednje vrste sodišč: okrajna sodišča, okrajna kolegijska sodišča, deželna sodišča, kavzalna sodišča (t. j. trgovinska, menična in pomorska sodišča), višja deželna sodišča in vrhovni sodni in kasacijski dvor (Bezirksgerichte, Bezirks-Collegialgerichte, Landesgerichte, Causalgerichte = Handels-, Wechsel- und See-gerichte, Oberlandesgerichte, der Oberste Gerichts- und Cassationshof).

Deželna sodišča se pojmovno niso v celoti ujemala z deželnimi sodišči, ki so jih uvedli nekaj let pozneje in ki so na Slovenskem doživela še eno desetletje v Jugoslaviji. Leta 1849 uvedena deželna sodišča so po § 12 obsegala dele dežel oziroma po nekaj okrajev. Pojem je torej obsegal tako poznejša deželna sodišča (zborna sodišča prve stopnje na sedežih dežel) kot tudi poznejša okrožna sodišča. Območja deželnih sodišč po Temeljnih potezah iz 1849 so bila torej prava sodna okrožja in so jih tudi tako obravnavali.⁵¹ Območja višjih deželnih sodišč (naslednic apelacijskih sodišč) naj bi bila sestavljena iz »primerne števila« deželnosodnih območij (§ 23) in se torej — kot tudi pozneje — niso nujno pokrivala z obsegom dežel. Razmejitev okrajev in sodnih območij naj bi se izvedla »v skladu z novo občinsko in politično razdelitvijo« (§ 31).

O zamisli ustavnega odbora, po kateri naj bi se okrožja ujemala z jezikovnimi mejami, v Temeljnih potezah seveda ni sledu, vsaj ne v izrecnih formulacijah. Pri uvajanju nove sodne strukture v nekaterih deželah pa so jezikovne meje vendarle imele precej večji pomen, kot bi pričakovali po Temeljnih potezah.

Uskladitev sodne in upravne razdelitve pa je potekala takole: Še preden so bile izdelane in potrjene Temeljne poteze sodne ureditve, je Bach aprila 1849

⁴⁷ AVAW/JM, Karton 1875, koncept 8. 6. 1849 k št. 635. — HHStA (kot v op. 36 in MRZ 1857/1849). V drugem delu zapisnika je Bach razpravljal o zakonodaji, ki naj bi sledila novi ureditvi sodišč: kazenski zakonik, kazenski postopnik, zaporni red, nekateri deli Občega državlanskega zakonika (prim. tudi Wiener Zeitung 19. 6. 1849).

⁴⁸ AVAW/JM, Karton 1875 II/1, 8. 6. 1849.

⁴⁹ Allerunterthänigster Vortrag des treuehorsaamen Ministers der Justiz Alexander Bach, betreffend die Genehmigung der Grundzüge, nach welchen die Organisation der Gerichtsbehörden im Sinne der Reichsverfassung durchzuführen wäre. AVAW/JB, Karton 1962.

⁵⁰ HHStA, MRZ 1856, Kt 5 MR 1849. — Drž. zak. 278/49.

⁵¹ Nomenklatura sodišč, ki jo navaja knjiga W. Brauner - F. Lachmayer, Österreichische Verfassungsgeschichte, Wien 1976, 127—128, ni veljala že od 1849, temveč šele od 1853/54.

kot namestnik obolelega ministra Stadiona prevzel vodstvo Notranjega ministrstva.⁵² Pod njegovim vodstvom so zdaj dokaj naglo pripravili tudi »Temeljne poteze za organizacijo političnih upravnih oblastev« (Grundzüge für die Organisation der politischen Verwaltungsbehörden). Že 21. 6. je Bach predložil njihov osnutek na seji ministrskega sveta in razložil bistvena vodila, kot na primer tristopenjskost političnih (= upravnih) instanc. Organizacijski operati za posamezne kronovine naj bi bili v »stalnem soglasju z novo sodno ustavo, da bi mogle deželne komisije, ki jih bo treba postaviti za podrobno izvedbo teh operatov, povsod začeti s svojo dejavnostjo hkrati s komisijami za uvedbo sodišč.«⁵³ Že v naslednjih dneh je cesar potrdil tudi te Temeljne poteze. Drugače kot pri objavi Temeljnih potez sodne organizacije pa objava Temeljnih potez za upravnna oblastva z dne 26. 6. 1849 ni obsegala tudi motivov iz ministrovega ekspozija, temveč se je omejevala na normativni del, ki je bil s svojimi XIX. členi kar obsežen.⁵⁴

V organizaciji upravnih oblastev so naziv in pojem okrožja (Kreis), kakor se je uveljavil najpozneje sredi 18. stoletja, ohranili, predstojniki okrožij so dobili naslov okrožnih predsednikov (Kreispräsident). V zvezi s svojo temo naj omenimo tale določila: Struktura okrožij in okrajev naj bi se držala razmejitev občin in sodnih območij, posebej pa okrajnih kolegijskih sodišč (XIII. čl.). Upravnna oblastva naj bi praviloma začela delovati hkrati s sodišči (XVIII. čl.).

Ko Temeljne poteze govore o pristojnostih in nalogah upravnih organov, ne omenjajo posebej jezikovnih in narodnostnih pravic (IX. čl.).

Določilom o strukturi sledi v objavi Instrukcija, ki vsebuje napotke o postopku, po katerem naj bi se izvedla organizacija upravnih organov. Tudi v tej zvezi opazamo, da je moralo imeti organiziranje sodišč precejšen naskok, tako da je gotovo odločilno vplivalo tudi na ustvarjanje upravnih območij. To pa izhaja tudi iz tega, da so Temeljne poteze za upravo nastale v naglici in v času, ko je organiziranje sodišč že bilo v končnih stopnjah.

6. Izvedba v sodstvu. Hkrati s pravili, ki so urejala ureditev upravnih organov, so že 26. 6. 1849 sledile cesarske uredbe o organizaciji sodišč v obeh Avstrijah (pod in nad Anižo), na Salzburškem, Češkem, Moravskem, v Šleziji in na Vorarlberškem.⁵⁵

V Bachovih ekspozijah (Vorträge) se za vsako deželo posebej uvodoma med drugim omenja dotedanja razdelitev v okrožja. Število novih deželnih sodišč je bilo v splošnem nekoliko nižje kot število prejšnjih okrožij, v nekaterih deželah (Avstrija pod Anižo, Moravska in Šlezija) pa je bilo po novem prav toliko deželnih sodišč, kot je bilo prej okrožij. Nacionalne meje znotraj neke historične dežele so v tej skupini izrecno upoštevali na Tirolskem.

V ekspoziju za Češko je govor o »različnih narodnostih«, zaradi česar »je bilo treba pri iskanju prihodnjih sodnih okrajev najskrbneje presojati jezikovno razmerje.« Po »obstoječih statističnih ugotovitvah« je na Češkem bilo »več kot tretjina Nemcev in malo manj kot dve tretjini Slovanov« in v večini izmed dotedanjih šestnajstih okrožij (poleg Prage) je bilo prebivalstvo mešano. Med okoliščinami, ki jih je bilo treba upoštevati pri novi razmejitvi sodnih organov je — toda le na četrtem in zadnjem mestu — omenjena jezikovna meja, »ki je bila glede območij okrajnih sodišč skoraj brez izjeme upoštevana«; pri razmejitvi ozemelj kolegijskih okrajnih sodišč so po navedbah ekspozija od tega odstopili le toliko, kolikor je bilo to upravičeno zaradi tehtnih interesov

⁵² Ali je moral pri tem res najprej ubrati pot, ki jo je začrtal Stadion (Walter, kot v op. 25), se mi vsaj glede okrožne razdelitve ne zdi ravno gotovo.

⁵³ HHStA/KabA, Karton 5, MRZ 2056/849, prim. Fr. Walter, Die österreichische Zentralverwaltung (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 50), Wien 1964, 51–59.

⁵⁴ Cesar, odlok 26. 6. 1849, Drž. zak. 295/49 s priloženimi Temelnjimi potezami in Instrukcijo o ukrepih, ki jih je treba izvesti po potrditvi organizacije političnih oblastev v posameznih kronovinah.

⁵⁵ Drž. zak. 288–292/49.

ali zato, ker so udeleženi jurisdicenti sami s tem soglašali.⁵⁶ Skratka: upoštevanje jezikovnih meja, ki ga je hotel ustavni odbor izvesti na ravni okrožij, je ob organizaciji sodišč na Češkem zdrknilo na raven okrajev, tako da ozemlja novih deželnih sodišč — bilo jih je zdaj trinajst, torej manj kot nekdanj okrožij — niso bila v narodnostnem pogledu zaključene enote.

Dosti bolj sumarno se »nacionalne različnosti« v ekspoziju omenjajo kot kriterij pri preureditvi dotedanjih šestih moravskih in dveh šlezjskih okrožij v osem deželnih sodišč s skupnim višjim deželnim sodiščem.⁵⁷

Glede Tirolske in Vorarlberške beremo v ekspoziju, da so »različne nacionalnosti« zahtevale »skrbno upoštevanje«, kar je omogočala »dobra geografska razmejitev«. Število okrožij so znižali od sedmih na pet območij deželnih sodišč, od katerih sta bili dve postavljeni za italijanski del dežele.⁵⁸

Notranjeavstrijske dežele so prišle na vrsto šele nekoliko pozneje, najbrž zato, ker so bile tu razmere nekoliko bolj zapletene. Bachove predloge za te dežele je cesar potrdil med 14. julijem in 1. avgustom 1849.

O okoliščinah, ki so bile odločilne za novo organizacijo sodišč v notranjeavstrijskih deželah, je zlasti za Štajersko in Koroško ohranjeno precej obsežno gradivo, med njim tudi statistični podatki o prebivalstvu. Da so zbiranje podatkov jemali resno, je videti že iz tega, da ohranjeni akti sami govore o »s trudem izdelanih operatih« (mühevollen Operate).

7. Sodna struktura na Štajerskem. V pripravah za organizacijo sodišč se je tako nabrala zbirka gradiva o »organizaciji sodišč v kronovini Štajerski« (Organisirung der Gerichte in dem Kronlande Steiermark).⁵⁹ Gre za obsežno statistično gradivo, ki naj bi služilo kolikor mogoče enakomerni ozemeljski razdelitvi sodnih območij glede na geografske okoliščine in zlasti glede na število prebivalstva.⁶⁰

Število prebivalstva je navedeno posebej za vsako območje po posamičnih katastrskih občinah in sumarno, pri čemer so razvidni tudi razločki med ozemlji dotedanjih okrajnih komisariatov in sodnimi ter upravnimi enotami, ki naj bi se na novo ustvarile.⁶¹ Jezikovni sestav prebivalstva posameznih ozemeljskih enot žal ni naveden, morda zato, ker se je štelo, da nova razmejitev okrožij (in za okrožne meje je pri upoštevanju jezikovnih mej na Štajerskem predvsem šlo) že tako predpostavlja dovolj znano jezikovno razmejitev.

Na podlagi obsežnega statističnega gradiva so sestavili tabelo nove ozemeljske razdelitve. Deželno sodišče (Landesgericht) Celje naj bi kot apelacijsko in porotno sodišče obsegalo območja 22 imenoma navedenih okrajnih sodišč, med katerimi je bilo pet sodišč prvega razreda, druga pa so označili kot sodišča drugega razreda. Vsa ta sodišča so bila na ozemlju današnje SR Slovenije.

V glavnih potezah gre pri tej razdelitvi na sodne okraje za strukturo, kakršna se je potem držala skoraj sto let. Hkrati gre za prvo uradno opredelitev slovenskega ozemlja na Štajerskem. To izhaja tudi iz celotnega konteksta, v katerem so bile zbrane statistične preglednice.

Objavljeni ekspozije z dne 14. 7. pravi v bistvu tole: »Kronovina Štajerska obsega po svoji dosedanji upravni razdelitvi pet okrožij — Graško, Bruško, Judenburgsko, Mariborsko in Celjsko okrožje s skupno površino 390 kvadratnih milj in prebivalstvom 996.800 duš.

»Glede na talne razmere, pridobitne panoge in narodnost (Nationalität) prebivalcev je moč deželo primerno porazdeliti na tri glavne oddelke, na se-

⁵⁶ Drž. zak. 290/49.

⁵⁷ Drž. zak. 291/49.

⁵⁸ Drž. zak. 292/49.

⁵⁹ Zbirka je na nekem mestu datirana z 2. 8. 1849, bila pa je že podlaga ekspoziju z dne 14. 7. 1849. AVAW/JM, Karton 1992 II, genus 14 (Kärnten, Krain und Steiermark), IM/5693—849, 2. 8. 849.

⁶⁰ Za podlago so imeli t. i. Czörnigovo etnografsko statistiko. O tem prim. zlasti spodaj op. 75.

⁶¹ Podobne podatke navaja tudi Štraka (kot v op. 1), za Maribor 212 sl., za Celje 266 sl. Primerjava obeh zbirk podatkov ni naloga pričujoče razprave.

Preurejena v nekoliko preglednejšo in preprostejšo obliko vsebuje tabela v glavnem tele podatke:

NACRT ORGANIZACIJE SODIŠČ NA OBMOČJU DEŽELNEGA SODIŠČA CELJE
Z DNE 2. AVGUSTA 1849,⁹⁹ KI JE BIL TUDI POTRJEN

	Površina kv. milj	Prebivalcev	Površina kv. milj	Prebivalcev	Politični okraj
A)					
Deželno sodišče Celje, hkrati kazensko sodišče za prekrške za območja tehle okrajnih sodišč:					
1. Celje	5	23.930			Celje
2. Vransko	6	18.744			Celje
3. Gornji Grad	7 9/10	11.528			Celje
4. Jelše	2 4/10	12.880			Celje
5. Konjice	6 3/10	22.058			Celje
6. Laško	5 9/10	15.002	33 5/10	104.142	Celje
B)					
Okrajna sodišča I. razreda, hkrati okrajna kolegijska kazenska sodišča za prekrške:					
I. 7. Maribor	8 9/10	41.162			Maribor
8. Šentlovrenc	4 8/10	7.740			Maribor
9. Šentlenart	3 9/10	18.499			Maribor
10. Slovenska Bistrica	5 1/10	18.700	22 7/10	86.101	Maribor
II. 11. Ptuj	9 4/10	40.451			Maribor
12. Rogatec	2 9/10	12.621	12 3/10	53.072	Maribor
III. 13. Ljutomer	3	12.662			Ljutomer
14. Gornja Radgona	2 6/10	13.034			Ljutomer
15. Ormož	3 9/10	18.499	9 5/10	44.195*	Ljutomer
IV. 16. Slovenj Gradec	4 8/10	13.688			Slovenj Gradec
17. Marenberk	4 3/10	11.102			
18. Šoštanj	4 8/10	13.284	13 9/10	28.074	
V. 19. Brežice	4 1/10	18.379			Brežice
20. Kozje	3 4/10	14.127			Brežice
21. Sevnica	2 7/10	9.723			Brežice
22. Podčetrtek	1 9/10	10.920	12 1/10	53.149	Brežice
			104	378.733**	

* V aktu je seštevek 43.793.

** V aktu je seštevek 378.331.

verni, visokogorski del, katerega najimenitnejše središče leži v Leobnu, na srednji, manj gorati, porečje Mure tvoreči, vseskozi z Nemci poseljeni in glavno mesto vsebujoči del, in slednjič na južno, večidel s Slovani (Slovenci ali Vendi) poseljeno ozemlje Drave in Save.«

Sodstvo je bilo večidel patrimonialno, sklenjene sodne okraje je bilo treba šele ustvariti, pri čemer je bilo treba upoštevati množico okoliščin, »slednjič različnost v deželi prebivajočih plemen (Volksstämme)«. Zato so tudi »dodelili več sodnih okrajev, ki so bili doslej del Mariborskega okrožja, deželnemu sodišču Gradec, saj je bilo le tako mogoče priti do kolikor mogoče dosegljive skladnosti sodnih in jezikovnih mej«. Tako so iz dotedanjega Mariborskega okrožja izločili in pridružili Graškemu deželnemu sodišču tele na novo načrtovane (in kmalu tudi ustanovljene) sodne okraje: Deutsch-Landsberg, Lipnica (Leibnitz), Eibiswald in Arnfels.

V skladu s temi načrti so predvideli tri deželna sodišča: Leoben, Gradec in »tretje za obseg dosedanjega Celjskega okrožja in skoraj izključno s Slovenci (Vendi) poseljeni del Mariborskega okrožja, s sedežem v Celju«. O tem beremo nadalje: »Izbira tega mesta, v katerem se nahaja največje zastopstvo slovanske narodnosti, za sedež deželnega sodišča, je nujna posledica načela enakoprav-

nosti narodnosti; hibo, da nima centralne lege pa večidel odtehta dobra zveza, ki jo omogoča skozi deželnosodno območje potekajoča železnica.«

Načrt je bil sestavni del ekspozicije, ki ga je pravosodni minister Bach dne 14. 7. 1849 predložil na seji ministrskega sveta⁶² in ki ga je cesar potrdil 25. 7. 1849. Sledila je objava v Državnem zakoniku.⁶³ Kot pri objavljenih ekspozicijah za druge dežele se je naslov glasil »Allerunterthänigster Vortrag des treuehorsaamen Ministers der Justiz Dr. Alexander Bach«. V objavi so statistične podatke skoraj v celoti izpustili, besedilo pa le neznatno spremenili. Zanimivejša sprememba zadeva narodnostno ime. Medtem ko interni osnutki v splošnem označujejo Slovence kot »Wenden«, so pri objavi opisa deželnega sodišča Celje nadomestili to oznako z besedo »Slovenen«, »Wenden« pa dodali v oklepaju.⁶⁴

Že 2. 8. so nastali koncepti dopisov, ki naj bi služili izvedbi nove organizacije. Prezidij C. kr. notranjeavstrijsko-primorskega apelacijskega sodišča v Celovcu so zaprosili, naj da na razpolago apelacijskega svetnika Vincenca viteza v. Pitreich. Temu je bilo namreč kot ministrskemu komisarju z ministerialnim pismom zaupano predsedstvo in vodstvo Komisije za uvedbo sodišč, ki naj bi se v Gradcu postavila za Štajersko. Najprej naj bi se podal na Dunaj, kjer naj bi prevzel instrukcije, spise, tabele, peticije in reklamacije. Predvideno je nadalje bilo, da bosta člane komisije imenovali tako Pravosodno kot tudi Notranje ministrstvo.

Ureditev treh deželnih sodišč na Štajerskem in 22 zgoraj navedenih okrajnih sodišč na območju Deželnega sodišča v Celju je bila s tem sklenjena in se je mogla začeti.⁶⁵

8. Sodna struktura na Koroškem in Kranjskem. Deželi so obravnavali skupaj, saj sta bili dotlej obe podrejeni Ljubljanskemu guberniju in tudi apelacijsko sodišče v Celovcu je bilo (s še širšo ozemeljsko pristojnostjo) skupno.

Za Koroško je organizacijski komisar, apelacijski svetnik v. Bitterl predložil poročilo o organizaciji pravosodstva (Justiz-Organisirungs-Bericht). Priložen je bil zemljevid sodišč, ki pa v spisu, ki ga uporabljam, ni ohranjen. Poročilo je obravnavalo apelacijsko sodišče v širokem sestavu.⁶⁶ Tako je nastal operat z dne 3. 4. 1849.⁶⁷ Glavne navedbe v opisnem delu so tele:

Kronovina Vojvodina Koroška je del kronovine Kraljestva Ilirije. Sklicujoč se na »konskripcijo iz leta 1846« (t. j. na tako imenovano Czörnigovo etnografsko statistiko) operat navaja število 306.292 prebivalcev na 179 8/10 kvadratnih miljah. Sledi geografski opis dežele in navajajo se glavne gospodarske panoge (poljedelstvo, živinoreja, tovarne, rudarstvo — zlasti kopanje železne in svinčene rude), kakor tudi dotedanja razdelitev na dve okrožji. Podatki o narodnostnem sestavu so navedeni takole: v deželi je »193.609 Nemcev, 98.576 Slovencev in 14.107 mešanih Nemcev in Slovencev, od katerih jih velik del govori in razume tudi nemški. Čisto slovenski so okraji Pliberk, Podjuna, Kapla in Spodnji Rož, in Spodnja Labotska Dolina; okraj Velikovec obsega popolnoma slovenske občine, ki jih je najti tudi v Podklostru, Trbižu, Šmohorju in Ro-

⁶² HHStA/KabA MR Karton 5, MR 1849, MRZ 2428.

⁶³ Kaiserliche Verordnung vom 25. Juli 1849, womit die Organisation der Gerichte in dem Kronlande Steiermark genehmigt wird, Drž. zak. 339/49. — Statistike niso bile objavljene v Državnem zakoniku. Prim. tudi Planer, Recht (kot v 45), 106—109.

⁶⁴ Kot v op. 59 in 63.

⁶⁵ Kot v op. 59. Izčrpano s personalne plati: Planer, Recht (kot v op. 45), 246—254. Za Spodnjo Štajersko imenovana organizacijska komisarja Kalchberg in Moritz v. Kaiserfeld-Blagatinšek sta baje odklonila imenovanje, sklicujoč se na neznanje slovenskega jezika: Apih, Slovenci (kot v op. 3), 175, op. 3 ob sklicevanju na Kronesa-Kaiserfelda.

⁶⁶ Podpredsednik apelacijskega sodišča dr. Raicich, apelacijski svetnik dr. Buzji, Haag, predsednik kolegija Sirk, apelacijski svetniki Stöckl, Villefort, grof Echeli, dr. Laschan, Bohata, Iosch, Snoy, Strobel, Tschopp, dr. Aussez, dr. Reiner, Restiferrari, Chimani, referent dr. Zima. Delež slovanskih imen je kar znaten.

⁶⁷ Bericht des K. k. innerösterreichisch-küstenländischen Appellations- und Criminal-Obergerichtes über die Justiz-Organisation für Kärnten; operat z dne 3. 4. 1849, ki je naslovljen na Justično ministrstvo na Dunaju, je v odsotnosti predsednika podpisal podpredsednik Rajčič (gl. op. 66). O predsednikih sodišč in sodnikih, ki so pozneje delovali na Koroškem in Kranjskem prim. Planer, Recht (kot v op. 45, 246—254).

žeku, kjer predvsem starejše ženske govore samo slovenski. Sploh so Slovenci ob Dravi, ki teče skozi vso Koroško in ki je plovna od Beljaka, s splavi pa od Möllbrückena (okraj Spittal, S. V.) navzdol.⁶⁸

Dotedanja organizacija sodišč na Koroškem je bila, kot beremo dalje v operatu, različna: Beljaško okrožje je prišlo leta 1809 pod Francijo in je bilo del kraljestva Ilirije(!),⁶⁹ vendar Francozi niso uvedli porotnih sodišč. Po »reokupaciji«⁷⁰ je bilo okrožje razdeljeno na okraje in v njih je bila »sodna uprava prenesena na večje dominije iure delegationis,⁷⁰ ki pa so izvajali tudi politično upravo«. Večina teh dominijev je medtem jurisdikcijo vrnilo in so na njihovo mesto stopila deželno knežja okrajna oblastva . . ., ki so imela sodstvo in upravo, pri čemer je sodstvo trpelo. V Beljaškem okrožju je 14 okrajnih sodišč, 302 zemljiški knjigi in 272 davčnih občin.

V Celovškem okrožju obstajajo vseskozi patrimonialna sodišča, ki jih je 497, k temu 36 deželskih sodišč in 535 davčnih občin z vsemi slabostmi, ki so posledica mešanih pristojnosti in patrimonialnega sodstva. Le mesto Celovec nima lastnega sodstva, ker je to v rokah C. kr. mestne in deželne pravde (Stadt- und Landrecht). Med pristojnostmi tega sodišča se navajajo štiri zemljiške knjige svobodnikov za Beljaško okrožje. V Celovcu je tudi rudniško sodišče, v Pliberku substitucija rudniškega sodišča.

V operatu sledi utemeljevanje predlogov za novo organizacijo sodišč, pri čemer se narodnostno načelo izrecno ne navaja kot kriterij za razmejevanje okrajev. Pač pa je povedano, da so v Beljaškem okrožju gledali tudi na obstoječe okraje in njihove uradne prostore. Farna razdelitev se pogosto ni mogla upoštevati, ker se ne ujema z občinsko, davčnih občin pa niso nikjer delili.

Apelacijsko sodišče v svojem operatu povzema predlog komisarja Bitterla, ki predlaga ustanovitev 28 posamičnih sodišč, in sicer 14 v Celovškem in 14 v Beljaškem okrožju. Odstopa pa od njegovega predloga, po katerem naj bi bila na Koroškem štiri kolegijška sodišča, in sicer Spittal z nemškimi prebivalstvom, Beljak z več kot polovico nemškega prebivalstva, pri čemer velik del drugega, mešanega prebivalstva govori tudi nemški, Celovec z več kot polovico nemškega prebivalstva, pri čemer je ostanek slovenski (windisch), del tega pa mešan, in slednjič Velikovec s polovico nemškega prebivalstva. Po mnenju apelacijskega sodišča naj bi namreč zadoščali dve kolegijški sodišči: Celovec in Beljak.⁷¹ Operat vsebuje tudi vrsto tehničnih in personalnih podrobnosti, ob koncu pa še pripombo: »Glede jezika je pri celovškem kolegijškem sodišču potrebno, da zna polovica osebja slovenski jezik (der windischen Sprache kundig). Predsednik ali podpredsednik naj bi znal oba deželna jezika.«

Sledi pregled enot, ki naj bi bile v prihodnje podlaga sodni organizaciji, s pripombami glede etnične sestava. Pregled je gotovo sestavil komisar Bitterl. Na ta pregled se bomo povrnili ob sestavi tabele, v kateri bomo morali upoštevati še drugi pregled, v katerem je organizacijski sestav bližji tistemu, ki je bil nazadnje sprejet. Ta drugi pregled in predlog je nastal na Justičnem ministrstvu (v juniju 1849) in je v bistvu predelani operat Apelacijskega sodišča oziroma Bitterlovega poročila:

V zvezi z gradivom in predlogi celovškega apelacijskega sodišča glede organizacije sodišč na Koroškem je namreč po posvetovanju z zaupniki⁷² dne 20. 6.

⁶⁸ Nemško besedilo se glasi: aus . . . 193.609 Deutschen, 98.576 Wenden und aus 14.107 gemischt-Deutschen und Windischen, von welchen aber ein großer Theil auch deutsch spricht und versteht. Ganz windisch sind die Bezirke Bleiburg, Jaunthal, Kappel und Unterrosenthal und das untere Lavanthal, der Bezirk Völkermarkt hat ganz windische Gemeinden, welche auch in Arnoldstein, Tarvis, Hermagor und Roseck sich vorfinden, wo vorzüglich die älteren Weiber nur windisch sprechen. Überhaupt befinden sich die Wenden an der Drau, welche ganz Kärnten durchströmt, und von Villach und mit Flüssen von Möllbrücken angefangen schiffbar ist.«

⁶⁹ »machte einen Theil des Königreichs Illyrien«. Očitno tedaj že niso več dobro ločili med Hirske provinci in Kraljestvom Ilirija, kar se v tuji literaturi še danes dogaja.

⁷⁰ O pojmu delegacije gl. zlasti Polec, Ilirija (kot v op. 38 in passim).

⁷¹ O tem, kako so sklenili ustanoviti samo dve kolegijški sodišči, primerjaj zapisnik seje 3. 4. 1849 (AVAW/JM, Karton 1992).

⁷² Vertrauensmänner: apelacijski sodnik Rak (Rack), dr. Rulitz (Ralitz ?), dr. Benedikt, dr. v. Aichegg in dr. Wurth.

1849 Fliesser v imenu Justičnega ministrstva sestavil noto notranjemu ministru.⁷³ V uvodu beremo, da je sodna organizacija, ki so jo predlagali organizacijski komisarji in notranjeavstrijsko apelacijsko sodišče po načelih z dne 14. junija, izvedena. Mišljeno je pač, da je praktično izdelana, saj so bili načrti potrjeni šele v juliju. Zato se sporoča opis te organizacije, da bi se dosegla že večkrat načelno zahtevana skladnost med sodnimi in političnimi oblastvi. Glavna vsebina note je tale:

Koroška ima površino 180 kvadratnih milj in prebivalcev 316.898 (torej 10.600 več kot po celovškem operatu), od katerih sta več kot dve tretjini Nemci in ostali Slovenci (Wenden). Predvidena organizacija se ravna po geografskih pogojih: Poselitev je redka v gorskih dolinah, gostejša na razširjenih mestih, poti so slabe in pogosto izpostavljene rušenju, promet je slabo razvit, prevladujeta poljedelstvo in živinoreja. Zato je treba predvideti sodišča tudi v oddaljenih in redko naseljenih dolinah. Natančno upoštevanje jezikovne meje ni bilo izvedljivo, ker celo v južnih delih dežele, kjer imajo Slovenci (Wenden) pravzaprav svoja bivališča, obe narodnosti pogosto živita mešano druga poleg druge. Je pa tudi na Koroškem le malokrat prišlo do trenj med obema plemenoma in iz te kronovine ni prišla nobena peticija in reklamacija, ki bi zahtevala ločitev, kakršne so bile tako pogoste v drugih deželah z mešanim prebivalstvom.⁷⁴ Sledi utemeljevanje, zakaj je predvideno le eno deželno sodišče, in to v Celovcu, ne v Beljaku.

Dodana sta pregled 29 okrajnih sodišč, ki naj bi se ustanovila, in njihova razporeditev pod okrajna sodišča I. razreda, oboje s podatki o površini in številu prebivalstva.

Posameznim okrajnim sodiščem so po navedbi note dodeljevali občine na podlagi poizvedb na samem mestu in upošteva vse interese in želje. Nota je obetala, da bodo tabele o tem predložene notranjemu ministrstvu.

Okrajna kazenska sodišča (predvidenih je bilo šest) naj bi bila podlaga za odmero ozemelj (upravnih) okrajnih glavarstev.

V zvezi s temi reorganizacijami sta ohranjeni dve, že omenjeni, tabeli: prva je bila priložena operatu apelacijskega sodišča (v nadaljnjem: celovška tabela), druga je del note dunajskemu notranjemu ministrstvu (v nadaljnjem: dunajska tabela). Razpored okrajnih sodišč po obeh tabelah je različen: celovška navaja okrajna sodišča po abecednem zaporedju posebej za beljaško in posebej za celovško okrožje (14 + 14), za vsako okrajno sodišče označuje narodnostni sestav, tu in tam pa tudi navaja kako geografsko opredelitev. Dunajska tabela v skupnem seznamu navaja 29 okrajnih sodišč, razporejenih po nedoslednem kriteriju, pri vsakem pa navaja površino in število prebivalstva; v drugem delu navaja šest sodišč prvega razreda (hkrati kazenskih sodišč za prekrške), pri vsakem pa samo imena podrejenih okrajnih sodišč in sumarno površino in število prebivalstva za sodišča I. razreda.

Nobenega dvoma ni, da vsi številčni podatki slone neposredno ali posredno na tako imenovani Czörnigovi etnografski statistiki, ki jo je za slovenski del Koroške že zelo nadrobno analiziral Bogo Grafenauer.⁷⁵

Da ne celovski operat ne dunajska nota nista v vseh podrobnostih natančna, dokazuje že razlika v seštevku števila prebivalstva za vso deželo: seštevke po Bitterlovi tabeli znaša 308.706, po celovškem operatu, sestavljenem

⁷³ Fliesserjeva nota Dunaj 20. 6. 1849, AVAW/JM, Karton 1992/II Kärnten/Krain, vloženo pod i. M. 3001/inh. pr. 13. 4. 1849 (kar je številka, pod katero je dospel celovski operat).

⁷⁴ »Ein genaues Einhalten der Sprachgrenze war nicht durchführbar, da selbst in den südlichen Landestheilen wo die Wenden eigentlich ihre Wohnsitze haben, beyde Nationalitäten häufig gemischt nebeneinander wohnen. Es haben sich aber auch in Kärnthen nur wenige Reibungen zwischen beyden Stämmen ergeben und es lief aus diesem Kronlande keine auf Separation hinielende Petition und Reklamation ein, wie solche in anderen Ländern mit gemischter Bevölkerung so häufig waren.

⁷⁵ B. Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, v: Koroški zbornik, Ljubljana 1946, 117–248. — I. d. e. m., Czörnigova etnografska statistika in njena metoda, v: SAZU, I. razred, Razprave I, Ljubljana 1950, 117–164.

NA JUSTIČNEM MINISTRSTVU SKLENJENA RAZDELITEV KOROSKE NA OKRAJE

Dunajski tabeli (DT) so v zadnjih dveh kolonah dodane navedbe celovškega apelacijskega sodišča (CT), v opombah pa so navedeni odstopi v številčnih podatkih.

N = nemško; S = slovensko; M = mešano ozemlje

Okrajna sodišča I. razreda, hkrati za prekrške	Okrajna sodišča	Obseg kv. milj	Prebivalcev	Skupaj kv. milj	Skupaj prebivalcev	Narodnostni sestav	Prejšnje okrožje
1. Beljak		6 3/10	18.355			N	Beljak
2.	Rožek	4 8/10	13.218 ^{a)}			M ^{aa)}	
3.	Podklošter	2 8/10	7.416			M ^{bb)}	
4.	Trbiž	5 7/10	6.601			M ^{cc)}	
5.	Paternion	5 5/10	6.821			N	
6.	Šmohor	6	10.041	31 1/10	62.514 ^{b)}	M ^{dd)}	
7. Šentvid		4 7/10	11.581 ^{c)}			N ^{ee)}	Celovec
8.	Krka	8 6/10	11.216			N	
9.	Eberstein	3	6.154 ^{d)}			N	
10.	Althofen	4	7.270 ^{d)}			N	
11.	Breže	6 9/10	8.854	27 2/10	45.075 ^{e)}	N	
12. Velikovec		6	14.662 ^{f)}			S ^{ff)}	Celovec
13.	Kapla	6	5.289 ^{g)}			S	
14.	Pliberk	8 3/10	16.366			S	
15.	Dobrla vas	4	8.962	24 8/10 ^{h)}	45.668 ⁱ⁾	S	
16. Wolfsberg		6 7/10	17.004 ^{j)}			N	Celovec
17.	St. Leonhard	5 3/10	9.028			N	
18.	Sentpavel	5 4/10	12.766 ^{k)}	17 4/10	38.798 ^{l)}	M ^{gg)}	
19. Spittal		4 8/10	8.684 ^{m)}			N	Beljak
20.	Gmünd	12	8.195			N	
21.	Millstatt	4 8/10	5.449			N	
22.	Greifenburg	8 2/10	6.536			N	
23.	Kötschach	8 3/10	8.229			N	
24.	Gred. Bele	9	9.309 ⁿ⁾			N	
25.	Winklern	10	6.977	57 1/10	53.379	N	
26. Celovec		3/10	10.352			M	Celovec
27.	Cel. — okolica	10 8/10	37.252				
28.	Feldkirchen	8	15.586			M ^{hh)}	
29.	Borovlje	4 3/10	8.563	22 9/10 ^{o)}	71.364 ^{p)}	S ⁱⁱ⁾	
				180 5/10	316.898 ^{r)}		

a) CT: 13.280. — b) seštevek je pravilen, saj se ujema s popravkom pod a. — c) CT: 12.177. — d) CT navaja še oba kraja skupaj pod Althofen s 13.324 prebivalci, kar je 100 več in verjetno pravilneje. — e) Če bi veljali podatki iz CT, bi bilo prav 45.571. — f) CT: 13.427. — g) CT: 4670. — h) Prav: 24 3/10. — i) Pravilni seštevek bi bil 45.279, torej 389 manj; seštevek podatkov po CT pa bi dal 43.425, torej 2243 oziroma 1854 manj od obeh drugih seštevkov. — j) CT: 17.133. — k) CT: 13.855. — l) CT bi dal seštevek 40.016, torej 2218 več kot DT. — m) CT: 8307. — n) CT: 6036. — o) Prav: 23 4/10. — p) 71.753; podatkov za Celovec s prvotnimi številkami v CT ni moč primerjati, ker ta namesto Feldkirchena in Borovelj navaja Možberk in Košentavro. — r) Seštevek po CT znaša 308.706 (8192 manj).

aa) Rožek: »Ima slovenske (windische) občine, toda večina, zlasti moški, govori tudi nemški; bb) Podklošter: »Jezik je mešan, slovenski in nemški, vendar prevladuje prvi (doch ist die erste die herrschende), mnogi znajo tudi nemški jezik; cc) Trbiž: »V tem okraju so tudi slovenske občine; dd) Šmohor: »Prebivalstvo je mešano nemško in slovensko, vendar govore moški tudi nemško; ee) Šentvid: »Ce bi se občina St. Janž na Mostiču s 596 dušami in 2873 orali odkazala velikovškemu sodišču, bi bilo vse prebivalstvo čisto nemško. Ta občina pa je mešana nemška in slovenska... Za njeno oddelitev govori jezik; ff) Velikovec: »Prebivalstvo je slovensko, del pa je mešan slovenski in nemški; gg) Sentpavel: »... majhen del slovenski; hh) Operat navaja za Možberk: »Del prebivalstva je slovenski; ii) Operat navaja za Košentavro: »Prebivalstvo je slovensko«.

na njeni podlagi, 306.292, po dunajski noti 316.898. Če upoštevamo nedvomne tehnične slabosti tedanjih (in ne samo tedanjih) statističnih metod, je razlika dobrih 3 % zanemarljiva.

Zato tudi številka 98.576 Slovencev in 14.107 mešanih Nemcev in Slovencev (po celovškem operatu) gotovo ni pretirana. Je pa celo višja, kot jo navajajo

(s številom okrog 95.000) nekateri drugi viri. Grafenauer popravlja take račune tako, da ceni število Slovencev v slovenskem delu Koroške leta 1846 na 113.125,⁷⁶ kar je zelo blizu seštevku Slovencev in »mešanih« po celovškem operatu (112.683). Navedba dobrih dveh tretjin Nemcev v dunajski noti je očitno le brez računov izrečena približna cenitev.

Navedba o številu prebivalstva po sodnih okrajih, kakor ga navajata tu uporabljeni tabeli, se ne ujema s števili, ki jih po sodnih okrajih rekonstruira Grafenauer.⁷⁷ Tabeli sta namreč sestavljeni za okraje v ustanavljanju (ki so se najbrž že med celovškim operatom in dunajsko noto po obsegu spreminjali), Grafenauerjeva rekonstrukcija pa sloni na poznejši, že ustaljeni razdelitvi. To ne zmanjšuje dokazne vrednosti nobeni izmed teh navedb.

Drugače kot na Štajerskem in Koroškem se vprašanje nove sodne organizacije na Kranjskem, ki je nesporno imela skoraj izključno slovensko prebivalstvo, ni postavljalo v obliki nacionalne razmejitve. Tako glede na manjši obseg in pomen meni za zdaj razpoložljivega gradiva kot tudi glede na tematiko te razprave, se torej glede Kranjske omejujem na končni uradni povzetek motivov.

Po obsežnih, pravkar le v kratkem povzetih pripravah, ki so bile razmerna zelo naglo opravljene, je nastal za Koroško in Kranjsko Bachov ekspoz, datiran 5. 7. 1849. (Končan je bil torej že pred ekspozajem za Štajersko.) Predloge pa je cesar potrdil 26. 7., nakar je bila cesarska naredba objavljena v Državnem zakoniku.⁷⁸

Ekspoz za Koroško sicer v mnogem povzema doslej opisane ugotovitve, je pa v nekaterih pogledih popolnejši, v drugih pogledih pa se v odtenkih od njih tudi razlikuje; zato ga je treba (tudi če pride do te ali one ponovitve že znane) kot končno, tako rekoč uradno potrjeno izhodišče reform vendarle povzeti:

Koroška obsega 180 1/3 kvadratnih milj, je v glavnem gorata z ostro ločenimi dolinami, ki se le v notranjščini pri Paternionu, Beljaku in Celovcu razširijo v večje ravnine. Prebivalcev je 311.440 (spet nov seštevek!), od teh je približno dve tretjini Nemcev, tretjina pa je Slovencev, od katerih velik del razume in govori tudi nemški. Drugače kot doslej obravnavana nemška besedila, ki so dosledno uporabljala besedi Wenden in windisch (vendar brez poslabševalnega pomena!), uporablja v Državnem zakoniku tiskani Bachov ekspoz besedo Slovenen. O Slovencih pravi, da prebivajo ob obalah Drave, ostre jezikovne meje med Nemci in Slovenci pa da ni, ker obe plemeni (Volksstämme) nista ločeni niti geografsko, niti prometno, ne po siceršnjih interesih in dajeta »razveseljivo podobo miroljubnega sožitja, ki ga le malo motijo separatistična stremljenja, nasprotujoča načelu enakopravnosti.«⁷⁹

Koroška je prej obsegala dve okrožji, v celovškem je bilo okrog 497 patrimonialnih sodišč, beljaško pa je obsegalo 14 deželnoknežjih okrajnih oblastev, ki so hkrati imela v rokah upravo. Celovška Mestna in deželna pravda je bila hkrati kazensko-preiskovalno in izrekajoče (Spruchgericht), merkantilno in mešično sodišče za vso deželo. Rudniško jurisdikcijo sta imeli Rudniško sodišče v Celovcu in njegova izpostava (substitucija) v Pliberku.

Z reorganizacijo sodišč je bilo torej treba v Beljaškem okrožju ločiti sodstvo od uprave, v Celovškem okrožju pa ustvariti nove okraje.

O Kranjskem je povedano, da so bila doslej v tej deželi tri okrožja: ljubljansko, novomeško in postojnsko. Kranjska obsega 173 2/10 kvadratne milje in ima 474.525 prebivalcev. Je gorata in težko je najti primerno razmejitev sodnih

⁷⁶ Npr. Hainova (1852) navedba števila 95.544, ki jo omenja Grafenauer, Czörnigova (kot v op. 75), 148; Grafenauerjeva lastna cenitev je na str. 155.

⁷⁷ Grafenauer, Narodnostni razvoj (kot v op. 75), 140/141, 154/155.

⁷⁸ Drž. zak. 340/49. Prim. Polec, Ilirija (kot v op. 38), 250–251.

⁷⁹ »erfreuliche Erscheinung eines friedlichen, durch separatistische, den Grundsatz der Gleichberechtigung verkennende Bestrebungen nur wenig gestörten Zusammenlebens darboten.«

ozemelj. V zahodnem delu, t. j. v dotedanjem ljubljanskem in postojnskem okrožju potekajo glavne doline in prometne smeri od severa proti jugu, v vzhodnem delu, t. j. v prejšnjem novomeškem okrožju pa v smeri vzhod—zahod.

Mesti Ljubljana in Novo Mesto, najpomembnejši v vsej deželi, sta središči ustreznih delov. V jezikovnem pogledu je treba to kronovino imeti za celoto, ker se pojavljata vseskozi pri kmetu slovenščina (die Slovenische), pri izobražencu tudi nemščina kot ljudski jezik (Volkssprache). Izjemi sta le mala občina Sorica v okraju Loka in okraj Kočevje, katerega prebivalci — pred stoletji priseljeni Franki — se po svojem staronemškem narečju, kot tudi po svoji noši in po mnogih šegah razločujejo od drugega prebivalstva, s katerim pa živijo v iskrenih in miroljubnih stikih.

Sodstvo je bilo na Kranjskem deloma v rokah deželnoknežjih, deloma patrimonialnih⁸⁰ sodišč. Potem ko so bila razpuščena v času francoske vlade obstoječa mirovna sodišča, ki jih je bilo 23, je bila dežela razdeljena na 38 okrajev in je bilo pravosodstvo kot tudi upravno poslovanje provizorično in s prepustitvijo vseh sodnih taks preneseno na gosposke (Dominien) v obliki deželno-knežje delegacije. Ker so se mnogi teh dominijev odpovedali pravosodstvu, so bila ustanovljena deželnoknežja okrajna sodišča⁸¹ in tako je nazadnje bilo 18 deželnoknežjih okrajnih uradov, ki sta jim bila zaupana sodstvo in uprava. V preostalih 20 okrajih so te opravke izvajale gosposke (Dominien) iure delegationis.

Za plemstvo, duhovščino in druge, deželni pravdi podsodne osebe in zadeve, prav tako tudi za prebivalce mesta Ljubljane, je v Ljubljani obstajala Mestna in deželna pravda, ki je bila hkrati kazensko, izrekovalno, merkantilno in menično sodišče za vso deželo.

Obstoječa razdelitev na okraje je nudila novi organizaciji uporabno podlago in izvedenih je bilo le nekaj smotrnih zaokroženj in razpustitev nepotrebnih sodišč. Območja okrajnih kolegijskih in deželnih sodišč pa je bilo treba na novo ustvariti. Glavne okoliščine, ki jih je bilo treba upoštevati pri teh delih, so bile: sestav tal, potek reke Save (prek katere je pri višjem stanju vode težko priti), razne deželne meje in promet, ki je že pokazal svojo smer, deloma pa ga bo preusmerila pričakovana železnica, in ki je pomemben spričo sosesčine z Italijo, Trstom in avstrijsko obalo, kakor tudi število prebivalstva.

V sporazumu z notranjim ministrstvom je zato Bach kot pravosodni minister predlagal, naj bi se ustanovila tale sodišča:

Višje deželno sodišče za obe deželi v Celovcu.

	Na Koroškem	Na Kranjskem
Deželna sodišča	1	2
Okrajnih sodišč I. razreda (= okrajnih kolegijskih kazenskih sodišč)	5	7
Skupaj okrajnih kolegijskih kazenskih sodišč	6	9

Deželno sodišče v Celovcu naj bi bilo pristojno za vso Koroško.

Deželno sodišče v Ljubljani naj bi delovalo za ozemlji dotedanjega ljubljanskega in postojnskega okrožja.

Deželno sodišče v Novem mestu naj bi bilo pristojno za dotedanje novomeško okrožje in za nekaj občin, ki so jih temu okrožju pridružili iz ljubljanskega okrožja.

Sestav okrajnih sodišč je bil tale:

⁸⁰ V resnici ne gre za patrimonialno, temveč za delegirano sodstvo. Prim. zg. op. 39.

⁸¹ Po Polcu, ki je zadevo nedvomno pravilneje razumel, gre za to, da so prenesli sodstvo na eno izmed deželnoknežjih gosposk, t. j. na deželnoknežjega uradnika, kar seveda ne pomeni ustanovitve novih sodišč.

Deželno sodišče	Okrajno kolegijsko kazensko sodišče za prekrške	Okrajno sodišče
Celovec	Celovec	= Celovec okolica Feldkirchen Borovlje
	Beljak	= Rožek Podklošter Trbiž Paternion Šmohor
	Šentvid	= Krka Eberstein Althofen Breže
	Velikovec	= Kapla Pliberk Dobrla vas
	Wolfsberg	= Šentpavel St. Leonhard
	Spittal	= Gmünd Millstatt Greifenburg Kötschach Gred. Bele Winklern

Skupaj je bilo torej 29 sodnih okrajev, od katerih je eden bil hkrati sedež deželnega sodišča, v petih pa so imela sedež okrajna sodišča I. Razreda, t. j. okrajna kolegijska sodišča za prekrške. Ta sestav torej ni bil zelo različen od tistega, ki ga je na podlagi Bitterlovega poročila v svojem operatu predlagalo celovško apelacijsko sodišče, ujemal pa se je popolnoma s sestavom, ki smo ga spoznali po noti Justičnega ministrstva.

Za Kranjsko je bil določen tale sestav:

Deželno sodišče	Okrajno kolegijsko kazensko sodišče za prekrške	Okrajno sodišče
Ljubljana	Radovljica	= Kranjska gora
	Kranj	= Tržič Škofja Loka
	Postojna	= Planina Senožeče Lož Bistrica
	Vipava	= Idrija

Deželno sodišče	Okrajno kolegijsko kazensko sodišče za prekrške	Okrajno sodišče
	Ljubljana	= — Okolica Vrhnika Kamnik Brdo nad Podpečjo Zalog
Novo Mesto	Kočevje	= Ribnica Velike Lašče
	Črnomelj	= Metlika
	Trebnje	= Stična Žužemberk Mokronog Šmartno pri Litiji Višnja Gora
	Novo Mesto	= Kostanjevica Krško

Skupaj je bilo torej 32 sodnih okrajev, 18 na območju ljubljanskega in 14 na območju novomeškega deželnega sodišča.⁸²

9. Sodna struktura na Primorskem. Za Goriško z Gradiško, Istro in mesto Trst je Bachov ekspozé datiran z 18. 7. 1849, cesar pa je predloge potrdil 1. 8. 1849.⁸³

Jezikovne razmere so podane zelo približno: Na Goriško-Gradiškem je od 193.263 prebivalcev okoli 122.400 slovanskih in 70.800 italijansko-furlanskih prebivalcev. Od 230.523 prebivalcev Istre sta več kot dve tretjini slovanski, slaba tretjina, zlasti v mestih in ob obali, pa govori italijanski. Mesto Trst ima 56.000 prebivalcev in v njem prevladuje italijanski jezik, okoliško prebivalstvo šteje 25.500 oseb in govori slovansko na slovenski način (slavisch nach Art der Slovenen), vendar razumejo in govore mnogi tudi italijanščino.⁸⁴ (Tržaško ozemlje je štelo skupaj kakih 81.500 prebivalcev.)

Nastanek in podrobna vsebina ekspozéja, ki sega tudi v razne vrste gospodarskih sodišč, bi bila vredna posebne obravnave, ki bi segala tudi na Kvarnerske otoke.

Glede na tu obravnavano osrednjo temo naj zadošča tale povzetek: »Ker v teh predelih prebivajo Slovani in Italijani pomešani med seboj, ni bila izvedljiva razmejitev sodnih območij po jezikovnih mejah; le pri ustvarjanju prvostopenjskih sodnih okrajev se je po možnosti upoštevala različnost narodnosti.« To naj bi najbrž pomenilo, da deželnih sodišč niso razmejevali po narodnostnem načelu, pač pa okrajna sodišča. Rešitev je bila torej podobna kot na Češkem.

Na tej podlagi nastala sodna struktura je bila v strnjeni obliki naslednja:

	Okrajna sodišča I. razreda	Vseh sodnih okrajev
Deželno sodišče Gorica	3	11
Deželno sodišče Trst	4	8
Deželno sodišče Rovinj	3	11
Skupaj 3 deželna sodišča, 10 okrajnih sodišč I. razreda, 20 drugih okrajnih sodišč = 30.		

⁸² Med drugim: Planer, Recht (kot v op. 45), 112, 113 in Polec, Ilirija (kot v op. 38), 250–251.

⁸³ Drž. zak. 343/49.

⁸⁴ K tem navedbam prim. zlasti Istra i Slovensko Primorje, Beograd 1952, str. 96; Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953, str. 65.

10. Ureditev upravnih okrožij. Ko so bile priprave za novo sodno ureditev že v polnem teku, je Bach v aprilu 1849 kot namestnik obolelega grofa Stadionu prevzel tudi notranje ministrstvo. Tako so kmalu, konec junija nastale tudi »Temeljne poteze za organizacijo političnih upravnih oblastev«, ⁸⁵ iz katerih je razvidno, da je bila nameravana skladnost z že nekoliko bolje pripravljeno sodno strukturo. ⁸⁶ Izraz Kreis (okrožje) v pomenu upravnega območja znotraj dežele je ostal v — vsaj omejeni — rabi. ⁸⁷

28. 7. 1849 je bil Bach razrešen položaja justičnega ministra in imenovan za notranjega ministra. Šele nekoliko pozneje je izšla njegova programska izjava, v kateri je razložil namen pričakovane »organizacije političnih oblastev« in pri tem poudaril nove, lepše naloge javnega uradnika — dokument, ki spominja na znano »pastirsko pismo« Jožefa II. Vsebuje pa vendarle neko mesto, ki se ga Jožef II. gotovo ne bi bil domislil: »Bistveno sredstvo za doseg tega cilja je v skrbi za to, da se v tistih kronovinskih ozemljih, ki zajemajo več narodnosti, vsak uradnik seznani s krajevno običajnimi jeziki in si sploh prizadeva, posredovati enakopravnost vseh plemen in jo v resnici uveljaviti.« ⁸⁸

Načela nove upravne razdelitve je Bach in extenso razložil samo enkrat, in sicer v ekspoziciji za Češko z dne 31. 7. 1849, ⁸⁹ na to razlago pa se je v ekspozicijah za druge dežele ob priložnosti skliceval. Splošni razlogi in kriteriji za predlagano razdelitev na okraje in okrožja so bili za Češko navedeni v obliki teoretičnega traktata: zemljepisni položaj, zgodovinski razvoj, šege in jezik, »družbene produkcijske in kulturne razmere, pridobivanje in promet«. Jezik kot kriterij vsekakor ni bil postavljen v ospredje, in tako sta bili izmed sedmih okrožij, ki naj bi se ustanovila na Češkem (dotlej jih je bilo, kot že omenjeno, 16), po Bachovih izvajanjih dve čisto nemški, dve skoraj čisto češki, tri pa so bila jezikovno mešana. Ta razdelitev na okrožja naj bi večidel ustrezala stari, že eno stoletje obstoječi razdelitvi Češke. Za Moravsko sta bili brez navedbe konkretnih kriterijev namesto dotedanjih okrožij predvideni le še dve. ⁹⁰

Izrecno je bila »jezikovna različnost« prebivalcev poudarjena v primeru Tirolske, kjer so od prejšnjih šestih okrožij nameravali ohraniti le še tri, in sicer severno Nemško Tirolsko, južno Nemško Tirolsko in vso Laško Tirolsko (Wälschtirol). ⁹¹

Podobno na Štajerskem. Ekspoze notranjega ministra Bacha o organizaciji politične uprave v tej deželi je bil dne 6. 8. 1849 predložen kot nujen ministrskemu svetu: Že glede sodstva sklenjena in zdaj tudi za upravo predvidena tridelba dežele je po besedah ekspozeja slonela na »raznoličnosti ozemeljskih razmer, jezika in materialnih interesov«. Ker naj bi se tudi tukaj upravna struktura kolikor mogoče naslonila na sodno, so območje Deželnega sodišča Celje (»Spodnja Štajerska, v kateri večinoma prebivajo Vendi«) razglasili hkrati za upravno okrožje, le da so iz praktičnih razlogov izbrali za sedež okrožne vlade Maribor. Podobno so za območje deželnega sodišča Leoben v nemškem delu dežele izbrali za sedež okrožne vlade Bruck na Muri. »Kar zadeva sedeže okrožnih vlad, so bili nagibi, zaradi katerih sta bili izbrani dosedanji okrožni mesti Bruck in Maribor, deloma zlasti v lastnem pomenu teh mest in v njuni legi ob glavnih rekah in ob stikališčih pomembnih cest z železnico, deloma v tem, da so v njih bili na razpolago ustrezni uradni prostori, medtem ko de-

⁸⁵ Prim. zg. besedilo nad opombama 52 in 53 ter opombi sami.

⁸⁶ Kot v op. 53.

⁸⁷ Prim. tudi zg. op. 54.

⁸⁸ Odlok notranjega ministra z dne 15. 8. 1849, Drž. zak. 362/49.

⁸⁹ Drž. zak. 352/49.

⁹⁰ Drž. zak. 355/49.

⁹¹ Drž. zak. 356/49.

želni sodišči, določeni za sosedni mesti Leoben in Celje, zahtevata tamkaj razpoložljive prostore.« Cesar je predloge potrdil 13. 8. 1849.⁹²

Za večje število dežel, med njimi tudi za Koroško in Kranjsko, je veljalo, da so upravna okrožja nepotrebna.⁹³

Upravne okraje so praviloma naslonili na območja okrajnih sodišč I. razreda.

11. Izvedba reform in njihova usoda po odpravi marčne ustave. Kolikor moremo presoditi po nekaterih podatkih, je bila reorganizacija na terenu izvedena razmeroma hitro. Njene rezultate prikazuje — praktično v popolnem skladu z gradivi, objavljenimi v Državnem zakoniku — zemljevid, ki ga je objavil geograf Franz Raffelsperger.⁹⁴ Čeprav so v naslovu tega zemljevida na prvem mestu navedena okrožja, gre v resnici v prvi vrsti za zemljevid sodišč, na katerem je le na robu povedano, da graško okrožje ustreza območju deželnega sodišča v Gradcu, bruško okrožje območju deželnega sodišča Leoben, mariborsko okrožje pa je identično z območjem celjskega deželnega sodišča. Koroška ni imela več ne razdelitve na dve okrožji ne razdelitve na deželna sodišča, ker je bilo le še eno tako sodišče. Na Kranjskem pa gre le še za območji dveh deželnih sodišč, torej ne za prava okrožja. Naziv »okrožno sodišče« v tej strukturi še ni bil v rabi.

Marčno ustavo so odpravili 31. 12. 1851 s Silvestrskim patentom. Hkrati so izšla določila o reorganizaciji oblastev.⁹⁵ Potem ko so v letu 1852 storili šele prve, neodločne korake,⁹⁶ so bile 30. 12. 1852 za pripravo reorganizacije imenovane organizacijske komisije za posamezne kronovine.⁹⁷ Aprila 1853 je mogel notranji minister Bach že poročati o napredku posvetovanj, ki so zadevala zlasti območja okrajev in okrožij.⁹⁸ Organiziranje (upravnih) okrožij je potekalo vzporedno z organiziranjem sodnih dvorov prve stopnje (Gerichtshöfe erster Instanz),⁹⁹ ki so stopili na mesto leta 1849 ustvarjenih deželnih sodišč in ki so se po novem ločili na deželna sodišča v glavnih mestih dežel in okrožna sodišča s sedežem zunaj teh mest.¹⁰⁰

Bach se je v svojem ekspoziciji z dne 5. 6. 1853 izrekel za ohranitev delitve Štajerske na tri okrožja. Zelo obsežno je zopet razložil, zakaj je treba v dveh okrožjih namestiti upravne organe v enem, sodne pa v drugem mestu, čeprav naj bi sicer veljalo po cesarju postavljeno načelo, po katerem naj bodo (deželno oziroma okrožno) sodišče, okrožni urad in finančna uprava nameščeni v istem mestu. »Kar zadeva postavitev okrožnega urada v Maribor, kjer se nahaja tudi finančna uprava, se poudarja okoliščina, da v Celju ni moč brez velikih stroškov spraviti pod streho okrožnega sodišča in hkrati še okrožno oblastvo, da je nadalje Maribor veliko večji in pomembnejši od Celja, in slednjič da Maribor

⁹² HHStA/KaBA, MRZ 2707/849; Drž. zak. 373/49. Prim. Melik (kot v op. 1). — S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, 447. — I dem, *Rechtsgeschichte der Slowenen*, Graz 1968, 230, op. 3. — J. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec—Celje 1911—1940, 934: Slovenci so zahtevali, naj bi se tudi okrožni urad namestil v Celju, minister Bach pa je deputaciji, ki je prišla k njemu v pozni jeseni 1849, to željo gladko odbil.

⁹³ HHStA, KaBA, MRZ 2708/849.

⁹⁴ Kreis-, Gerichts- (...) Karte der Herzogthümer Steiermark, Kärnthen, Krain, der Grafschaften Görz, Gradisca, Istrien und der Reichstadt Triest, Herausgegeben ... Franz Raffelsperger, Wien, 10. Aufl. 1852. Za opozorilo na ta zemljevid se zahvaljujem dr. Jožetu Zontarju. Prim. tudi: A. Fieker, *Die Veränderungen in der Gliederung der Justizbehörden des österreichischen Kaiserstaates ... 1848—1857* (Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik VI. Jahrgang, 1. Heft).

⁹⁵ O sodstvu zlasti Planer, *Recht* (kot v op. 45), 115.

⁹⁶ V sodni strukturi, kakršno so 1852 določili za dežele ogrske krone, so se »deželna sodišča« še pojavljala v pomenu, kakršnega so imela v strukturi iz leta 1849; npr. Drž. zak. 103, 118—121, 186/52.

⁹⁷ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848—1867, III. Abt., Bd. 1, Wien 1975, 202, 253, 302—312.

⁹⁸ Ibid., Bd. 2, Wien 1979, 87—89.

⁹⁹ Prim. poročilo pravosodnega ministra Kraußa, ibid. 89—91.

¹⁰⁰ Ibid. 135. — Načrt, naj bi se oblikovala nova upravna in sodna struktura, je cesar potrdil že 14. 9. 1852, toda trije pristojni ministri so ga objavili šele 19. 1. 1853 v Drž. zak. 10/53. Ob tem so uvedli pojem sodnih dvorov prve stopnje (Gerichtshöfe erster Instanz) za deželna sodišča (ta so imela sedež le v glavnih mestih dežel) in za okrožna sodišča s sedežem zunaj teh mest. Konkretna organizacijska določila za posamezne dežele so bila postavljena pričeni s koncem leta 1853 (npr. Drž. zak. 250/53), za Štajersko dne 31. 1. 1854, Drž. zak. 27/54, za Dalmacijo 39/54, za Kranjsko in Koroško prim. spodaj, op. 105.

leži ob železnici ob stikališču glavnih cestnih povezav iz Ogrske, Hrvaške in Koroške.¹⁰¹ Referent organizacijske komisije, državni svetnik baron v. Krieg, je v svojem poročilu z dne 14. 6. 1853 poudaril, da s predlogom soglašajo deželna organizacijska komisija, predsednik višjega deželnega sodišča in cesarski namestnik za Štajersko, prav tako pa tudi pristojna ministrstva. Statistični sumariji so povzeti takole:

	Kvadr. milj	Prebivalcev
Bruško okrožje	167 8/10	177.521
Graško okrožje	118 9/10	453.196
Mariborsko okrožje	111 8/10	372.730

Ti podatki so nekoliko, vendar le nebitveno, različni od tistih, ki jih navaja Raffelsperger na svojem zemljevidu.¹⁰²

Franc Jožef je 19. 6. 1853 izrekel soglasje k Bachovim predlogom.¹⁰³ V septembru 1853 je bila potrjena struktura sodnih dvorov prve stopnje za Štajersko, Koroško, Kranjsko, Trst, Goriško-Gradiško in Istro.¹⁰⁴

Sklicevanje na jezikovno-narodnostno strukturo kot podlago za razmejitve znotraj dežele je ob pripravah te reorganizacije manj v ospredju,^{104a} a ni povsem odpadlo. Toda kjer so bili ob prejšnji organizaciji taki razlogi odločilni, razmejitve zdaj niso spreminjali. Kjer so jezikovne meje dotlej bile upoštevane v sodni in upravni strukturi, je vsaj glede okrožij pri tem ostalo. Ob naslonitvi na leta 1849 uvedeno razdelitev je torej še naprej ostalo pri posebnem okrožju za pretežno slovenski del Štajerske, le da je šlo (kot že od 1849) za mariborsko upravno okrožje in celjsko sodno območje, ki je šele 1853 iz »deželnosodnega« ozemlja postalo sodno »okrožje« Celje. V tem pogledu je bila sprememba le terminološka.

Kranjska je še naprej predstavljala eno samo upravno okrožje, deljeno na območje enega deželnega in enega (odslej naprej) okrožnega sodišča. Koroška je bila območje okrožja in deželnega sodišča.¹⁰⁵

Zahteva po jezikovno zaokroženih upravnih okrožjih se je pojavljala še pozneje. Postavil jo je npr. Andrej Einspieler, ki je gotovo pri tem mislil na Koroško.¹⁰⁶ Zahteve posameznih narodnostnih in političnih skupin pa so se glede ustvarjanja okrožij precej razlikovala. Tako je v literaturi govor o priznanju historično-političnih »individualitet« (dežel?) s strani Slovanov, medtem ko se je med njimi krepilo negativno stališče do »ustvarjanja narodnostno zaokroženih okrožij in okrožnih vlad, kakršne je bil predvideval kromefiški ustavni osnutek«, pri čemer so izrecno omenjeni Čehi.¹⁰⁷

12. Sklepni pregled. V ustavnem odboru se je glede delitve avstrijskega dela Habsburške monarhije na teritorialne enote v nasprotju z nacionalnim načelom (ki ga je v interesu Zedinjene Slovenije v odboru najbolj vztrajno zastopal prav Slovenec Kavčič) uveljavilo historično načelo, po katerem je ostalo pri dotedanji razmejitvi med deželami. Le v redkih izmed 14 oziroma 17 takih

¹⁰¹ HHStA/KabA, 10, 1853 MC Z 1839. — Protokolle (kot v op. 97), Bd. 2, 144, 218, 220. O napravi okrajav na Primorskem 150—152.

¹⁰² Raffelsperger (kot v op. 94). Prim. tudi številke, ki jih navaja A. Mell, Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, Graz—Wien—Leipzig 1929, 657. Mellov prikaz razdelitve iz leta 1849, njenih ozadij in sprememb je precej pomanjkljiv.

¹⁰³ Kot v op. 100.

^{104a} Bach se je glede Štajerske izrekel za 1849/1850 uvedene meje, češ da so utemeljene v potekih meja, jezikovnih mejah, agrarnih razmerah in šegah (Gesittung) — HHStA, KabA (kot v op. 101).

¹⁰⁴ Protokolle (kot v op. 97), 346.

¹⁰⁵ Odredba 4. 2. 1854, Drž. zak. 34/54 in 5. 2. 1854, Drž. zak. 35/54. Prim. Tabellen der Verwaltungsorganisation v Protokolle (kot v op. 97), Bd. 2, LIX—LXVII.

¹⁰⁶ J. Pleterski, Die Slowenen, v: Die Habsburgermonarchie 1848—1918, III, Wien 1980, 804.

¹⁰⁷ B. Sutter, Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich 1848—1918, v: Die Habsburgermonarchie (kot v op. 106) 183, 333.

ozemelj je en narod v zadnjih desetletjih monarhije sestavljal več kot 90 % prebivalstva: v štirih nemških deželah, v Dalmaciji (Hrvatje) in — na Kranjskem.

Kompromis med nacionalnim in — v ustavnem odboru zmagovitim — historičnim načelom so v odborovih debatah izrecno iskali v notranji delitvi dežel na nacionalna okrožja. V samem ustavnem osnutku je to prihajalo do veljave le še pri nekaterih deželah, še najbolj glede Tirolske in Štajerske. Pri določanju nalog okrožnih zborov pa so prej toliko poudarjeno varstvo nacionalnih pravic izpustili.

Marčna ustava je sicer govorila o varstvu narodov in jezikov, vendar lepim načelom niso sledila nikaka določila o temu ustrezni organizacijski delitvi dežel. Ideja o nacionalnih okrožjih je občasno izginila s prizorišča in tudi Bachova načela sodne organizacije iz junija 1849 je izrecno ne obnavljajo.

V praksi pa so ob sestavi načrtov za novo sodno organizacijo — upravna ji je posebno v pripravah šele sledila — poizvedovali tudi o jezikovno-nacionalnem sestavu dežel in mu pripisovali kar precejšen pomen. Pri tem so se posluževali popisa iz leta 1846, ki je (morda ob tej ali oni neposredni poizvedbi na terenu) nedvomno precej vplival na razmejitve v letu 1849. Bach se je v ekspozicijah za posamezne dežele (ob uporabi zbranega gradiva) s precejšnjim poudarkom skliceval na jezikovno strukturo, vendar ta zdaleč ni bila edina odločilna in tako je v pokrajinah s slovenskim prebivalstvom prišlo do zelo različnih razmerij med jezikovnim sestavom in sodnimi ter upravnimi ozemlji:

Kranjska je veljala za slovensko deželo.

Na Štajerskem je nastalo celjsko deželnosodno ozemlje (ki je kmalu postalo tudi mariborsko upravno okrožje), uradno priznано kot slovensko območje, ki so mu določili meje po jezikovnem kriteriju.¹⁰⁸ Te meje proti nemškemu območju je do 1918 ohranilo mariborsko okrožno sodišče (ustanovljeno šele pozneje z delitvijo celjskega območja).¹⁰⁹ V načelu je bila rešitev podobna tirolski.

Na Primorskem so »po možnosti« upoštevali nacionalni sestav pri razmejevanju sodnih okrajev. Rešitev je bila v načelu podobna češki.

Na Koroškem je le velikovško kolegijsko okrajno sodišče nastalo v celoti kot slovensko (kar po tedanjih uradnih podatkih predstavlja vendarle nad 45.000 strnjeno naseljenega prebivalstva), drugod pa so sodni okraji s slovenskim prebivalstvom veljali za mešane.¹¹⁰

Območjem okrajnih kolegijskih sodišč so bili praviloma prilagojeni upravni okraji.

Ureditev iz leta 1849 kot taka ni dolgo veljala. Zato jo literatura pogosto podcenjuje (ali jo meša z reorganizacijo iz 1853/54) in je njen nastanek v splošnem malo preučen. Gotovo bi se v arhivih na sedežih nekdanjih deželnih glavnih mest mogli najti nadaljnji podatki, ki bi dopolnjevali iz osrednjih arhivov zbrano gradivo. To bi pripomoglo tudi k boljšemu razumevanju sprememb v dobi neabsolutizma.¹¹¹

Preselitev sedeža lavantinske škofije v Maribor in preureditev te škofije v slovensko sta bila le logična posledica organizacijskih sprememb, ki jih je prvi začrtal ustavni odbor, izvedel pa s svojo birokracijo Alexander Bach, najprej kot pravosodni, nato pa kot notranji minister.

V razločkih med deželami, ki so se pokazali ali ki so jih ustvarili leta 1849, pa se je v mnogem že napovedoval prihodnji razvoj. Velika različnost organi-

¹⁰⁸ Prim. Melik (kot v op. 1).

¹⁰⁹ Primerjava poteka meje iz leta 1849 in današnje državne meje: Straka, Verwaltungsgrenzen (kot v op. 1), 36.

¹¹⁰ Prim. Melik (kot v op. 1).

¹¹¹ Tako je treba na primer omiliti Walterjevo (kot v op. 25) trditev, da neoabsolutizem ni spoznal pomena okrožij v smislu ustavnega osnutka (str. 158) in da so se odpovedali reševanju nacionalnega vprašanja s pomočjo velikih okrožij (str. 184). Sicer pa okrožja sama po sebi niso bila nikaka rešitev.

zacijskega okvira je imela za posledico, da so prizadevanja za uveljavitev slovenskega uradnega jezika potekala zelo diferencirano.¹¹² Nedvomno so razmejitve v letu 1849 imele usodne posledice za ohranitev narodne identitete v različnih območjih.¹¹³

Ob tem še dve obrobni ugotovitvi: V vseh doslej znanih uradnih aktih iz leta 1849 so v pripravah uporabljali izraza Wenden, windisch brez slabšalnega prizvoka. Tik pred končno formulacijo so namesto tega ali na prvo mesto vnesli naziva Slovenen, slovenisch.

Ne Anton Kovačič ne Arnold Luschin v. Ebengreuth se v svojih polemičnih spisih o razmejitvi Štajerske po prvi svetovni vojni nista sklicevala na razmejitve leta 1849.¹¹⁴

Kratice

AVAW/JM	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien — Justizministerium
Drž. zak.	Državni zakonik — Reichsgesetzblatt
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
KabA	Kabinettsakten
SBL	Slovenski biografski leksikon

Zusammenfassung

DIE GERICHTSORGANISATION VON 1849 UND DIE NATIONALGRENZEN (besonders in der Steiermark und in Kärnten)

Sergij Vilfan

Im Verfassungsausschuß und in der Märzverfassung kam 1849 in bezug auf die Territorialeinteilung Österreichs im Gegensatz zum nationalen Grundsatz der historische zur Geltung. Da es auch später dabei blieb, befanden sich in den letzten Jahrzehnten der Monarchie unter den 17 cisleithanischen historischen Territorialeinheiten nur sechs solche, in denen eine Nation mehr als 90 % der Bevölkerung ausmachte: vier deutschsprachige Länder, ein slowenisches (Krain) und ein kroatisches (Dalmatien).

Ein Kompromiß zwischen dem nationalen und dem historischen Grundsatz wurde im Verfassungsausschuß in der Teilung der Länder in Nationalkreise gesucht, doch bereits im Verfassungsentwurf kam dies nur noch in der beabsichtigten inneren Einteilung der Steiermark und Tirols zur Geltung, wobei die Wahrung der nationalen Rechte in der Beschreibung des Wirkungskreises der Kreisversammlungen nicht zum Ausdruck kam.

Während die Märzverfassung grundsätzlich die Wahrung der Nationen und Sprachen statuierte, fehlte es darin an jeglichen Normen, die eine entsprechende Organisationsstruktur vorgesehen hätten. Noch als auf Vorschlag des Justizministers Bach im Juni 1849 die Grundsätze der Einteilung der Länder in Gerichtssprengel festgesetzt wurden, war von Sprachgrenzen nicht ausdrücklich die Rede.

Dagegen wurde in der Praxis bereits seit die ersten Vorbereitungen für die neue Gerichtsstruktur begannen, besonderes Gewicht auf die sprachliche Struktur der Länder gelegt. Dabei bediente man sich der sogen. ethnographischen Statistik von 1846, die (vielleicht neben einigen unmittelbar eingeholten Gutachten) für die Grenzziehungen innerhalb der Länder im Jahr 1849 von Bedeutung war. In seinen »Vorträgen« über einzelne Länder beruft sich Bach mit ziemlichem Nachdruck auf die

¹¹² Nekaj primerov zlasti: S. Vilfan, Odvetništvo na Slovenskem in ljubljanska odvetniška zbornica, v: Pravniki 23 (1968), 373–448. I d e m., Die österreichische Zivilprozeßordnung von 1895 und der Gebrauch der slowenischen Sprache vor Gericht. Kleine Arbeitsreihe 2, Graz 1970. — T. Zorn, Odmevnost jezikovnega vprašanja v listu Slovenski Pravniki v letih 1871–1918, Kronika 35 (1987), 146–155, ki obeh pravkar navedenih razprav ne navaja.

¹¹³ »Ta upravna razdelitev, ki je drobila slovensko ozemlje, je imela precejšnjo vlogo pri ponemčevanju slovenske Koroške.« Melik (kot v op. 1).

¹¹⁴ F. Kovacic, La Styrie, v: La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie, Paris 1919, 23 strani + zemljevid. Prim. tudi: F. Kovačič, Mariborsko vprašanje, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 16 (1920–21), 14–27, in I d e m., Slovenska Štajerska in Prekmurje, Zgodovinski oris (Slovenska zemlja VII), Ljubljana 1926, 349–352, kjer Kovačič opisuje pomen okrožnega sodišča v Celju in govori o premiku meje mariborskega okrožja proti jugu in njenem pomenu za zaokrožitev škofjskih mej. — A. Luschin, Die Zerreißung der Steiermark, Graz 1921. Očitno so razmejitve iz 1849 kot preudic imele nekaj slabih točk za vsako plat ali pa se jih nobena plat ni spomnila? Med drugim je šlo za Apaško kotlino, ki je od 1849 bila v graškem sodnem okrožju.

sprachlichen Verhältnisse, zieht jedoch daraus verschiedene Konsequenzen. So kam es in den Ländern mit slowenischer Bevölkerung zu sehr verschiedenen Beziehungen zwischen der sprachlichen Struktur einerseits und den Gerichts- und Verwaltungssprengeln anderseits:

Krain galt als slowenisches Land.

In der Steiermark entstand der Landgerichtssprengel Celje (der bald auch zum Verwaltungskreis Maribor wurde) als amtlich anerkanntes slowenisches Gebiet, dessen Grenzen im allgemeinen, wenn auch nicht immer genau gemäß dem sprachlichen Kriterium gezogen wurden. Diese Grenzziehung gegenüber dem deutschsprachigen Grazer Landgericht blieb dann bis 1918 als Grenze des (erst 1898 vom Kreisgericht Celje abgezweigten) Kreisgerichtes Maribor bestehen. Im Wesen war diese Lösung ähnlich derjenigen, die für Tirol gefunden wurde.

Im Küstenland wurde die nationale Struktur »nach Tunlichkeit« bei der Bildung von Gerichtsbezirken berücksichtigt. Die Lösung ähnelte jener für Böhmen.

In Kärnten entstand nur das Völkermarkter Kollegialbezirksgericht fast zur Gänze für slowenisches Gebiet, was nach den damaligen amtlichen Angaben immerhin mehr als 45.000 geschlossen siedelnde Einwohner bedeutet; sonst galten die Bezirksgerichtssprengel mit slowenischer Bevölkerung als gemischtsprachig.

Den Sprengeln der Kollegialbezirksgerichte entsprachen in der Regel die politischen Bezirke.

Die im Jahr 1849 eingeführte Organisation blieb als solche nicht lange in Geltung. Daher wird sie in der Literatur oft unterschätzt oder mit der Reorganisation von 1853/54 vermenget; so ist ihre Entstehung im allgemeinen wenig erforscht. Gewiß sind in Archiven am Sitz einstiger Landesbehörden weitere Angaben zu erwarten, die das obige, aus Zentralarchiven bekannte (und nur zum Teil erschöpfte) Material vervollkommen könnten. Dies würde auch zum besseren Verständnis jener Änderungen verhelfen, zu denen es im Neoabsolutismus kam.

Die Übersiedlung des Sitzes des Bistums Lavant nach Maribor und die Anpassung der Diözese dem slowenischen Gebiet in der Steiermark waren nur logische Folgen jener Organisationsstrukturen, die zuerst vom Verfassungsausschuß in Aussicht genommen und dann von Alexander Bach als Justiz- bzw. Innenminister realisiert wurden. Aus den Unterschieden zwischen den Ländern, die 1849 zum Ausdruck kamen oder geschaffen wurden, war in manchen Hinsichten bereits die künftige Entwicklung vorprogrammiert: Die großen Unterschiede im organisatorischen Rahmen hatten zur Folge, daß die Bemühungen um die Durchsetzung der slowenischen Amtssprache recht differenziert und mit sehr unterschiedlichem Erfolg verliefen. Zweifelsohne hatten die Grenzziehungen im Jahr 1849 schwerwiegende Folgen für die Erhaltung der nationalen Identität in verschiedenen Gebieten.

Hiezu noch zwei Randbemerkungen: In allen bisher bekannten amtlichen Schriftstücken aus dem Jahr 1849 wurden während der Vorbereitungen der Reformen die Ausdrücke Wenden, windisch ohne pejorativen Beigeschmack verwendet. Knapp vor der endgültigen Formulierung wurden stattdessen oder an erster Stelle die Bezeichnungen Slovenen, slovenisch eingeführt.

Weder Anton Kovačič noch Arnold Luschin v. Ebengreuth beriefen sich in ihren polemischen Schriften über die Zerteilung und Abgrenzung der Steiermark auf die Grundlagen der Grenzziehungen von 1849.

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.